

ДАРС

МАЖМУ

Бўри Зиёмухаммадов
Мамаражаб Тожиев

ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ –

*Замонавий ўзбек миллий
моделли*

Тошкент – 2009

74.26
П-29

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС, КАСБ-ХУНАР ТАЪЛИМИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШ МАРКАЗИ

ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ – ЗАМОНАВИЙ ЎЗБЕК МИЛЛИЙ МОДЕЛИ

*(Барча турдаги педагогик технологияларни яратиш учун
методлогик қўлланма)*

«Lider Press»
Тошкент – 2009

БИБЛИОТ.
Бух. тип. и др.
№ 75416

Педагогик технология/ ЎзР Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълимини ривожлантириш маркази. —Тошкент: ОЎМКХТРМ, 2009.

Қ. II: Педагогик технология: Замонавий ўзбек миллий модели/ Б. Зиёмуҳаммадов, М. Тожиёв. — 104 б.

II. Зиёмуҳаммадов Б.

Муаллифлар: ф.ф.д., профессор **Зиёмуҳаммадов Б.**,
н.ф.д., профессор **Тожиёв М.**

Тақризчилар: **Сейғалилов Э.А.**, п.ф.н., профессор,
Икромов Ж.И., п.ф.д., профессор,
Назаров Х.Х., ф-м.ф.н., доцент,
Мавлянов Э.А., ф-м.ф.н., доцент.

Мазкур қўлланма Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълимини ривожлантириш маркази илмий кенгаширининг 2009 йил 27 майдаги 5-сонли Қарори билан нашрга тавсия қилинган.

Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг «Вазирлик тизимида 2007-2011 йилларга мўлжалланган фундаментал талқиқотлар дастурлари» доирасидаги ОТ-Ф8-208 — «Таълим муассасалари ўқув-тарбия жараёнига замонавий педагогик технологиялар ва илғор тажрибаларни жорий этишнинг илмий-назарий асослари» мавзусидаги фундаментал лойиҳа асосида тайёрланган.

КИРИШ

Инсоният милодий учинчи минг йиллик ибтидосида, келажак ҳаётининг турли жабҳалари режасини тузиб, унинг асосий йўналишларини белгилаб олмоқда. Жаҳоннинг етакчи олимлари, яқдиллик билан, келажакда илм-фан ва аҳолининг таълим-тарбияси Ер юзидати кишилиқ жамияти тараққиётини таъминловчи устувор йўналишлардан бўлмоғи лозим демоқдалар. Чунки, жадал суръатлар билан тараққий этиб бораётган илмий-техникавий инқилоб ва у билан боғлиқ бўлган инсоннинг табиатга бўлган таъсирининг тобора ортиб бориши ҳамда бошқа бир қатор омиллар, одамлардан табиат ва унинг унсурларига, шу жумладан, инсонга илмий нуқтан назардан тўғри ёндашишни талаб қилмоқда.

Ўзбекистон ҳам миллий ривожланишининг истиқболли режасини тузиб, уни рўёбга чиқаришда, ҳал қилувчи йўналишлардан бири этиб, таълим-тарбия соҳасини белгилади. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг IX сессияси (1997 йил 29 август)да қабул қилинган ҳамда буғунги кунда амалиётга кенг қўламда татбиқ этилаётган Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» бунинг ёрқин далилидир. Буғунги кунда таълим тизимида «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»ни амалиётга татбиқ этишнинг учинчи якуний босқичи давом этмоқда. Мазкур жараён 2005 ва ундан кейинги йилларда «...таълим муассасаларининг ресурс, кадрлар ва ахборот базаларини янада мустаҳкамлаш, ўқув-тарбия жараёнини янги ўқув-услубий мажмуалар, илғор педагогик технологиялар билан тўлиқ таъминлаш» режалаштирилган. Шу кунда таълим-тарбия жа-

раёнини замонавий педагогик технологиялар билан таъминлаш, бажариладиган асосий жилдий вазифа сифатида белгиланди.

Таълим соҳасида фаолият кўрсатаётган Ўзбекистоннинг илғор педагог олимлари илмий асосланган ҳамда республикамизнинг ижтимоий-педагогик шароитига мослашган таълим технологияларини татбиқ этиш йўлида талай ишларни амалга оширмоқдалар. Лекин, мажмулар назариясига тўлалигича суянган ҳамда ҳудуди мизнинг ижтимоий-педагогик шароитига мос келадиган ва ҳаммага тушунарли бўлган Ўзбекистоннинг Миллий педагогик технология модели ҳали яратилмади. Бунинг сабаби, биринчидан, педагогик технология назарий асосларининг анча мураккаблиги бўлса, иккинчидан, педагог олимларимизнинг синергетиканинг мажмулар назариясини тўла эгаллаб олмаганликларидадир. Мажмулар назариясини тўлиқ билмаган киши, педагогик технологиянинг мазмун ва моҳиятига тушуниб етмайди. Чунки, педагогик технология юз фоиз мажму ёндашув тамойилидан келиб чиқиб, тўлалигича, унинг тамойиллари ва қоидаларига бўйсунди. Шу қундаги синергетик дунёқараш ва унинг таркибий қисми бўлган, бутун борлиққа мажму сифатида ёндашув тамойилини билмай туриб, педагогик технологияни яратиш бўлмайди.

Мазкур асаримизда, нисбийлик назариясининг ҳосиласи бўлган квант назарияси ва унинг интеграллашган кўриниши — синергетик дунёқараш ҳамда унинг таркибий қисми ҳисобланган мажмулар назарияси ва жаҳон педагогик олимлари ишлаб чиққан педагогик технология тамойилларида келиб чиқиб, республикамиздаги ижтимоий-педагогик шароитни ҳисобга олган ҳолда, Ўзбекистоннинг замонавий миллий педагогик технология моделини яратишга азму қарор қилдик.

Бунинг учун, педагогиканинг назарий асослари ва Ер юзидаги дидактик тизимларни энг умумий тарзда таҳлил қилиб, педагогик технологияни педагогик жараёнга олиб кириш зарурлигини исботлашга ҳаракат қилдик. Педагогик технологиянинг асосий хусусияти

унинг тўлалигича, мажму ёндашув тамойилидан келиб чиққанлиги боис, педагогик технология асосида дарс лойиҳасини тузувчилар учун, қисқа ва оддий тарзда мажмулар назариясининг мазмун-моҳиятини очиб бердик. Бунинг учун, китобхонни квант назарияси ва синергетиканинг сирларида оз бўлса-да, хабардор қилишга ҳаракат қилдик. Шунингдек, педагогик жараёни мажму сифатида кўриб чиқиб, педагогик технология назариясида қабул қилинган тамойилларни бирма-бир изоҳладик. Сўнгра Ўзбекистоннинг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни ҳамда «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»дан ҳамда юртимиз педагогик жамоатчилигининг фикр-мулоҳазасидан келиб чиқиб, жаҳон педагогик технологияларида қабул қилинган тамойиллардан оғишмаган ҳолда, «Замонавий педагогик технологиянинг ўзбек миллий модели»ни яратдик. Шундан сўнг, бу моделнинг педагогик амалиётда ишланганини текшириб кўриш мақсадида, «Педагогика» фани мисолида бу моделни амалиётда синая кўрдик.

Ушбу асар ўқувчиларидан илтимосимиз шундан иборатки, мажмулар назариясини жуда ҳам жўн деб билманг, шу билан бирга, уни англаб бўлмайдиган бир нарсга экан, деб ҳам қабул қилманг. Китобни диққат билан ўқисангиз ҳамда абстракт тафаккурингизни ишга солиб, чуқур мулоҳаза юритсангиз, мажмулар назарияси унча ҳам мураккаб эмаслигига ишонч ҳосил қиласиз. Бу назария XX асрнинг иккинчи ярмида, жаҳон ҳамжамияти онига, мутлақо янги бўлган квант назарияси ва унинг кўринишларида бири ҳисобланган синергетик дунёқараш сифатида кириб келди. Бу ҳаммамиз учун янгилик. Дунё олимларининг фаол қатлами, айниқса, кибернетика, математика, биология, география ва бошқа бир қанча соҳа мутахассислари, уни зудлик билан эгаллаб олишди. Унча фаол бўлмаганлар эса, аста-секин эгаллаб олмоқдалар. Унутмаслигимиз лозимки, квант назариясига асосланган синергетик дунёқарашдан олдин, қарийб икки юз йилдан олтиқ инсо-

нийат онгини, Ньютоннинг механик физикасига асос
лашувчи дунёқараш қамраб олган эди. Бу дунёқараш
ҳам, ўз замонасида илғор дунёқараш ҳисобланиб, ўзи
нинг равои илмий базасига эга бўлган. Ундан ташқари
Ньютоннинг механик физика назарияси, нисбийлик на
зариясидан кўра, анча жўн ва ҳаммага тушунарли. Ш
боис, кўп адабиётларда ва олимлар онгида у ҳали ҳа
ўз ифодасини топмоқда. Нисбийлик назариясидан ке
либ чиқувчи квант назарияси ва синергетика пай
бўлганидан кейин Ньютоннинг механик физика наз
рияси сочилиб кетди. Аммо, афсуски, кўп кишилар
онгида бу дунёқараш ҳанузгача устунлик қилиб ке
моқда. Педагогик технологиянинг моҳиятига етиб бе
риш ва уни педагогик амалиётга жорий этишни ўзи
мақсад қилиб олган киши, авваламбор, ўзида сақланган
қолган Ньютоннинг механик физикасига асосланган
дунёқарашини ўзгартириб, синергетик дунёқарашга э
бўлини ҳамда ундан келиб чиқувчи мажму ёндашу
тамойилини яхши эгаллаб олиши шарт. Бу ишларни
қандай қилиб амалга оширишни, ушбу китобимиз
ёритиб беришга ҳаракат қилганмиз. Сиз эса ўқувчи
бугун иқтидорингизни ишга солиб, асарнинг мазмун
моҳиятига тушунишга ва ундаги билимларни тўлали
гича эгаллашга ҳаракат қилинг.

Эслатиб ўтамизки, кўп кишилар, шу жумладан, пе
дагог олимлар ҳам, мажму ёндашувни жўн бир нарс
деб, рус тилида инплантиланган «теория систем», «сис
темный подход» деган тушунчаларни эскирган изоҳла
руватлардан олиб, «гизимлар назарияси» ва «тизимлар
ёндашув» деб таржима қилмоқдалар. Бу ҳақиқатдан
йироқ, мажму бу тизим эмас, тизим фақатгина мажму
лар назариясидаги кўп турдаги мажмуларнинг бир тури
холос. Ўзбек олимлари (ҳаммаси эмас, албатта) ишла
таётган «тизим» тушунчаси русчада «линейная систе
ма», яъни «тизимли ёки чизиқли мажму» дейилган.
Шу билан бир қаторда, педагогик технологияга ҳеч қан
дай алоқаси бўлмаган турли-туман дарс инпланмалари
ёки дарс ўқиш усулларини, гарчи улар янги ва илғор

бўлса ҳам, сизга педагогик технология деб ўқитирсалар,
уни мутлақо педагогик технология деб қабул қилманг.
Бу, сиз ва барча педагогларни ҳақиқий педагогик тех
нологияни ўрганиш ва ўзлаштиришдан чалғитади, хо
лос. Яна қайтариб айтганимизки, педагогик технология, таъ
лим жараёнини мажмулар назарияси асосида ташкил
қилинишидир. Мажмулар назарияси эса, ўзининг равои
назарий асосига, категориал аппаратига ҳамда ўзининг
тамойилларига ва қонун-қоидаларига эга. Бу тамойил
ва қоидаларнинг педагогик технологияда қўлланиш сир
ларини ҳамда бошқа кўп нарсалар мазмун-моҳиятини
китобимиз саҳифаларидан билиб оласиз деган умилла
миз. Сиздан фақат диққат ва билимга бўлган салоқат
талаб қилинади, холос. Ишингизга муваффақият, ўзин
гизга куч-қувват тилаб қоламиз.

Муаллифлар.

I. Педагогик технологиянинг назарий асослари

1.1. Педагогик фаолият турлари, йўналтирилган объекти ва предмети

Инсон Ер юзидаги бошқа мавжудотлардан, ўзининг мақсадга йўналтирилган ҳаракатлари билан кескин фарқ қилади. Мақсадга йўналтирилган ҳаракат фаолият деб номланиши туфайли, инсон, айнан ўзининг фаолияти билан бошқа жонзотлардан тубдан фарқ қилади десак тўғри бўлади.

Инсоннинг ўз олдига қўйган мақсадлари турли-туман бўлиб, уларни бир неча гуруҳларга ажратиш мумкин. Гуруҳлаштириш назариясига асосан, оламдаги нарс ва ҳодисаларни гуруҳлаштиришда, уларнинг муайян бир умумий хусусияти асос қилиб олинади. Масалан: яхшиликни асос қилиб, амалга оширилган фаолиятлар гуруҳининг умумий номи — эзгулик; ёмонлик асос қилиб олинган фаолиятлар гуруҳининг номи — зулм; умр кечиришни таъминлаш мақсадида, ҳалол йўл билан маблағ топиш асос қилиб олинган фаолиятлар гуруҳи турини — меҳнат; ҳаёт учун зарур маблағни, қингир ва ноқонуний йўллар билан бўлса-да, топиш асос қилиб олинган фаолиятлар гуруҳининг умумий номи — ўғирлик; дам олиш ва ўзининг ижтимоий моҳиятини такомиллаштиришни, шу жумладан, илм билан шуғулланишни асос қилган фаолиятлар гуруҳининг номи — роҳат дейилади. Шунга ўхшаб, олдига қўйган мақсади ва унга эришиш фаолиятининг характерига қараб, барча инсон фаолиятларини уч йirik гуруҳга ажратиш мумкин.

Биринчи гуруҳ — амалий фаолият. Амал — мақсадга мувофиқ ҳаракат қилиш экан, буни рўёбга чиқариш учун, киши ўз фаолиятидан қўзланган мақсадни ва унга эришиш йўллариининг сир-асрорини яхши билишни керак бўлади. Яъни киши ҳаракат қилишидан олдин, ҳара-

кат қилиш билимларига эга бўлиши шарт. Аниқ мақсад ва унинг кўрсаткичлариини ҳамда мақсадга етиш йўл-йўриқларини, яъни билимларни, одам билим сандиги бўлган шу соҳа фанидан устоз-муаллимлар орқали ёки мустақил равишда китоб ва бошқа адабиётларни мутолаа қилиб олади.

Билим бериш ва уни эгаллаш фаолияти маърифий фаолият дейилиб, инсон фаолиятининг иккинчи гуруҳини ташкил қилади. Бунда бир инсон муайян фандаги билимларни бошқасига узатади, бошқа бир инсон, бу билимларни қабул қилиб олади. «Ўқитувчилар талабаларга берадиган, фанга тааллуқли билимлар қадердан пайдо бўлади?» деган саволга, «Бу билимларни, инсониятнинг тарихий тараққиёти давомида, олимлар талқиқотлар олиб бориш йўли билан аниқлаганлар ва фанга мулк қилиб берганлар» деб жавоб берамиз.

Инсоннинг талқиқот олиб бориш фаолияти илм дейилади ва инсон фаолиятининг учинчи гуруҳини ташкил қилади. Киши руҳига роҳат бахш этувчи фаолият тури бўлган илм билан, ҳар бир инсон шуғулланиш қобилиятига эга. Бу қобилият бировда кўп, бошқа бировда озроқ бўлиши мумкин, бу табиий ҳол. Аммо ҳамма ҳам, бу ҳақиқий инсоний фаолият билан шуғуллана олади. Фақат бунинг шартларини бажариш лозим. Шайх Хожа Аҳмад Яссавий айтганларидек:

Тарикатга шариатсиз кирганларни,
Шайтон келиб иймонини олар эмиш,
Ушбу йўлни пирсиз амал қилганлар-эй,
Йўл-йўлакай сарсон бўлиб қолар эмиш.

Бу деган сўз, илм йўлига (сўфийларда тарикат йўл маъносига ишлатилади) кирганлар, авваламбор, шу йўлдаги мавжуд қонун ва қоидаларга, яъни шариатга риоя қилишлари шарт. Илм йўлидаги қонун-қоидаларнинг асосийларидан бири, нафсни тийиндир. Нафсни тийиниш — кийиниш, овқатланиш ва бошқа истеъмол амалларини тўхтатиш деган сўз эмас. Баъзи сўфий оқим-

ларда тақилланганидек, истеъмол қилиш амалини асосий мақсад қилиб олмай, истеъмолни буюк мақсадга етиштириб зарурий бир чора деб қабул қилимоқ лозим. Бир аллома айтганидек, «Емак учун яшамай, яшаш учун емак керак». Мақсадларнинг энг буюки эса, билим олмоқ ва янги билимларни излаб топмоқликдир.

Иккинчидан, илм билан шуғулланишнинг мақсад қилган киши, албатта, ўзига узтоз (иир) танлаб олиши лозим, бўлмаса йўл-йўлакай сарсон бўлиб қолади. Устоз танлаб олганидан кейин, уни қийнамай, матлум бир вақт мобайнида, унга сўзсиз итоат этиши шарт. Қачонки, ўзи устоз даражасига эришганидан кейин, устозни билан баҳслашнинг қувватига эга бўлади. Чунки илм йўли анча мураккаб бўлиб, бу йўлнинг поёнига етиш учун, киши матлум бир вақт, устозига эргашishi лозим бўлади.

Демак, инсон ўзининг турли-туман фаолиятини амалга ошириш жараёнида, ё амалий фаолият соҳасида, ё материкий фаолият (билим олмоқ ёки билим бермоқ) соҳасида, ёхуд илмий фаолият соҳасида ўз қобилиятини кўрсата олиши мумкин экан.

Ҳар қандай фаолиятни амалга ошираётганда, киши ўз фаолиятини муайян бир нарса ёки ҳодисага қаратади. Шунда бу нарса ёки ҳодиса, унинг фаолият объекти ҳисобланади. Аммо ҳар қандай нарса ёки ҳодисанинг жабҳалари кўп бўлади. Муайян нарса ёки ҳодисанинг (объектнинг) алоҳида олинган жабҳасига, ўзига яраша фаолият орқали таъсир кўрсатилади. Муайян объектнинг алоҳида жабҳасига муайян фаолият орқали таъсир кўрсатилганида, бу жабҳа, шу фаолиятнинг предмети ҳисобланади. Бу илмшunosликнинг бизга белгилаб берган умумий қоидаси, унга бўйсунмай иложимиз йўқ. Демак, фаолият йўналтирилган нарса ёки ҳодиса, шу фаолиятнинг объекти, унинг алоҳида таъсир этиш жабҳаси, унинг фаолият предмети ҳисобланар экан. Фаолият объекти, муайян фаолият нимага қаратилган деган саволга жавоб берса, фаолият предмети, бу фаолият шу ниманинг нимасига қаратилган деган саволга жавоб бериши шарт.

Шундай экан, бошқа соҳалар қатори, педагогика соҳаси ҳам, олдига қўйган мақсади ва унга етишиш йўллариининг характериға қараб уч йирик гуруҳға бўлинади. Буларға: педагогика илмининг фаолияти, педагогика фаниининг фаолияти ёки маърифий фаолият ва педагогик амалиёт фаолияти киради.

Педагогиканинг илмий фаолиятиининг ўзига хослиги, у ўз олдига таълим ва тарбия жараёнидаги мавжуд қонуниятларни, тадқиқотлар олиб бориш йўли билан, аниқлашни мақсад қилиб қўйганлигидир. Шунинг учун, унинг тадқиқот объекти педагогик жараён ҳисобланади. Педагогик жараёнда бир нечта унсурлар иштирок этганлиги боис, педагогик жараёнини бир бутун қилиб турган нарса, улар орасидаги зарурий (функционал) алоқадорликлардир. Педагогик жараёнда иштирок этадиган унсурларни ўзаро боғлаб турган алоқадорликлар педагогика илмининг тадқиқот предмети ҳисобланади. Чунки, педагогика илмининг мақсади, педагогик жараёнда иштирок этадиган унсурлар орасидаги алоқадорликларнинг зарурийларини позарурийларидан ажратиб бериш ва зарурий (қонуний) алоқадорликларининг мавжуд эканлигини исботлаш ва шулар асосида таълим-тарбия бериш тамойилларини ҳамда қонун-қоидаларини амалиётчи педагогларға аниқлаб беришидир.

Педагогика фани ўз фаолиятини педагогика илми аниқлаган махсус тушунчаларни, билим беришнинг тамойиллари, қонун ва қоидаларини, келгусида меҳнат фаолияти этиб ўқитувчиликни таплаган инсонларға ўргатишға қаратган. Шу боис, бўлгуси ўқитувчилар педагогик фан соҳибларининг фаолият объектидир. Ўқувчи ва талабаларға муайян фандан билим бериш, педагогика фани соҳиблариининг фаолият предмети ҳисобланади. Педагогика фанида фаолият кўрсатаётганларнинг мақсади, ўзига ўқитувчиликни меҳнат фаолияти этиб таплаганларға педагогика илми аниқлаган ва таълимий жараёнда амал қилиниши шарт бўлган махсус тушунчалар ва тамойилларни, қонун ва қоидаларни ўргатишидир. Педагогик фаолиятни ўзига касб

этиб танлаган талабаларнинг вазифаси эса, устозларга ўргатаётган, педагогика фанидаги мавжуд махсус тушунчаларни, дарс беришда амал қилиниши шарт бўлган тамойилларни (принциплар), дарс беришнинг қонуни ва қоидалари, усул ва услубларини эгаллаб, ўқувчиларга турли-туман фанлардан билим бериб, уларни тарбиялашга киришиндир.

Педагогик амалиёт. Ўқитувчи ва педагоглар ўз амалий фаолиятларини одамларга қайсидир фандан билим бериш ва уларни замонасига мос кишилар этиб тарбиялашга қаратган бўладилар. Уларнинг фаолият объекти — инсон (у турли ёшда бўлиши мумкин). Маълумки, одам биологик моҳияти баробарида ижтимоий моҳиятга ҳам эга. Шунинг учун уни «биоижтимоий» мавжудот — «биосоциум» деб юритилади. Инсоннинг биологик моҳиятини, унинг бўй-бастининг ўлчамлари, оёқ-қўлларининг шакл-шамойиллари, юз-қўз тузилиши, терисининг ранги, қонининг иссиқлик даражаси ва кимёвий таркиби ҳамда бошқа бир қатор биологик кўрсаткичлари ташкил қилади. Кишининг ижтимоий моҳияти эса, муайян бир шахснинг ҳаёти давомида тўплаган билими, кўникма, малака ва маънавиятининг мураккаб қоришмасидан иборатдир.¹

Зеро, инсоннинг ижтимоий моҳият асосини билим ташкил қилар экан, у бу билимларни теварак-атрофни кузатиб, ота-онаси, ёру биродарлари, оммавий ахборот воситалари ва расмий таълим-тарбия тизими орқали олади. Бу билимларни у ҳаётида қўллаб, аввал кўникмага, сўнг малакага ва охир-оқибат ҳаёт тарзига, яъни маънавиятига айлантиради. Кишининг эгаллаган билимлари дил тақомиланинг, юқорида кўрсатилган босқичлардаги ҳолатларининг йиғиндисини ижтимоий моҳият дейилади. Яна таъкидлаб айтамикки, инсон ижтимоий моҳиятининг асосини билим ташкил қилар экан, шахсни замон талабига мос равишда шаклланти-

¹ Бўри Зиёмуҳаммадов. Педагогика. — Т.: «Турон-Иқбол», 2006. 17–21-бетлар.

рувчи асосий фаолият соҳаси — узлуксиз расмий таълим-тарбия ҳисобланади. Чунки расмий таълим-тарбия, аҳолига фақат илмий асосланган ва минглаб мартаба амалиётда синаб кўрилган турғун билимларни берали. Бу фаолиятни амалга оширувчи мутахассислар ўқитувчи ва педагоглар деб аталиб, уларнинг фаолият предмети инсоннинг ижтимоий моҳиятидир. Яъни, педагогларнинг амалий фаолияти йўналтирилган объект — инсоннинг ўзи бўлса, амалий фаолиятининг предмети, инсоннинг ижтимоий моҳияти экан. Ҳар бир ўқитувчи ўзининг хусусий фанидаги билимларни дидактика тамойиллари қонуни ва қоидалари ёрдамида талабаларга ўргатиш баробарида уларни миллий руҳда тарбиялайди. Шу йўл билан ўқитувчи ва педагоглар, одамларнинг ижтимоий моҳиятини замон талабига мос йўналишда шакллантириб, ривожлантирадилар, натижада, жамият учун энг зарур бўлган вазифани бажарадилар.

1.2. Жаҳондаги дидактик тизимлар ва уларнинг шарҳи

Аслида, инсоният пайдо бўлиши билан, таълим-тарбия ҳам шакллана бошлаган. Чунки, катта ёшдагилар ҳаётий тажрибалари орқали орттирган билим ва кўникмаларини, ўсиб келаётган авлодга ўргатганлар. Натижада, тарбия бериш ҳақида билимлар тўплана бошлаган. Яъни, кимларга ўргатиш?, нималарга ўргатиш? ва қандай ўргатиш? деган саволларга жавоб топа бошлаганлар. Бундай тарбия бериш сир-асрорларини қадимги Хитойнинг Конфуцийси; Ўрта Осиёнинг Авесто, Форобий, Ибн Сино ва Берунийси; Ҳиндистоннинг Будда ва Даоси ҳамда Миср ва Юнонистон файласуфларининг асарларида учратиш мумкин. Аммо, таълим ва тарбияга оид билимларни илмий асосланган маълум бир тизимга солиб, уларни бир неча бор синовдан ўтказиб, равои бир педагогик назария кўринишида, биринчи бор инсониятга тақдим этган олим, бу чех файласуфи ва педагоги Ян Амос Коменский (1592–1670) бўлган.

У ўзининг «Буюк дидактика» асарида: «Болаларни пеш-
 ёндан ўқита бошлаш лозим?», «Гуруҳ-гуруҳ қилиб ўқи-
 гагда гуруҳдаги болалар сони қанча бўлиши керак?»,
 «Ўсиб келаётган авлодга нималарни ўргатиш керак?»,
 «Билим беришда қандай тамойиллардан (принциплар-
 келиб чиқилиши шарт?», «Билим беришда қандай усул-
 лардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ?», «Ўқитувчи-
 ларнинг моддий таъминоти қандай бўлиши керак?» ва
 бошқа бир қатор саволларга илмий асосланган ҳамда
 тажрибадан ўтган жавобларни берган. Чунинчи, синф-
 даги болалар сони 12 нафардан ошмаслиги керак, агар
 ошиб кетса, дарс ўтиб бўлмайди деган эди Ян Амо-
 Коменский. Ёки ўқитувчиларнинг ойлик иш ҳақи, мам-
 лкатнинг биринчи шахсининг ойлигидан кўн ёки
 унинг иш ҳақи билан баробар бўлиши шарт. Акс ҳолда
 ўқитувчининг обрўси бўлмайди, деб таъкидлаган
 Коменский. Аллома бошқа масалаларга ҳам амалда ис-
 ботланган ва илмий асосланган жавобларни берган эди.
 Ундай кейин англиялик файласуф Джон Лок (1632-
 1704) ҳам ўз талқиқотларини педагогика назариясига
 қаратган. Француз олимлари Д. Дидро (1713—1784),
 К. Гельвеций (1715—1771), П. Гольбах (1723—1789),
 Ж.Ж. Руссо (1712—1778)лар ҳам педагогика назариясига
 ўз ҳиссаларини қўшганлар. Педагог олим, швейцария-
 лик И.Г. Песталоцци (1746—1827) ўзидан аввал ўтган пе-
 дагог ва файласуф олимлар фикрини таҳлил қилиб, ў-
 қиларга таъйиқ ўтказмасдан, уларнинг хоҳиш-истак-
 фикрини билдирган. Педагогика назариясига чуқурро-
 кириб борган педагог олимлардан И.Ф. Гербарт (1776-
 1841) ва Ф.А. Дистервег (1790—1886)лар ҳам шулар жум-
 ласидандир. Россия олимларидан В.Г. Белинский (1811-
 1848), А.И. Герцен (1812—1861), Л.Н. Толстой (1828—1910)
 ва К.Д. Ушинскийлар ҳам педагогика назариясига ўз
 ҳиссаларини қўшганлар. Ўрта Осиёда назарийчи пе-
 дагоглари қаторида Абай Қўноқбоев (1845—1904),
 Маҳмуджон Бехбудий (1875—1919), Фитрат (1886—1938),
 Абдулла Авлоний (1878—1934), Ҳамза Ҳакимзода Ния-
 (1889—1929) ва бошқа кўпгина алломаларни санаб ўтиш
 мумкин.

XVII аср ўрталаридан бошлаб, педагогика назария-
 сасининг, уни ўргатувчи фан «Дидактика» шаклла-
 шган экан, ўтган давр мобайнида кўпгина педа-
 гог олимлар томонидан талайгина дидактик тизимлар
 қилиб этилиб, амалиётга сингдирилди. Аммо, улар-
 нинг ҳиммаси ҳам тарих синовидан ўтиб, кенг тарқал-
 ларди. Жаҳондаги кўпгина мамлакатларнинг педагогик
 амалиётга сингдирилиб, шу кунгача нуфузини сақлаб
 турганлари — ушбу. Бу ҳам бўлса, чехиялик файласуф
 педагог Я.А. Коменскийнинг дидактикаси, немис
 педагоги ва психологи И.Ф. Гербарт ва америкалик фай-
 ласуф, психолог ва педагоги Д.Дьюининг дидактик ти-
 зимларидир. Бу тизимларнинг ижобий томонларини
 қўллаштираувчи ҳамда анча такомиллашган ҳозирги за-
 монда янги дидактик тизим мавжуд.

Улар орасида кўпгина умумийлик бўлгани билан,
 фарқлари ҳам анчагина. Чунинчи, Я.А.Комен-
 скийнинг дидактик тизими ўта гуманистик бўлиб, би-
 лим бериш ва билим олиш жараёнини бошқариш
 қўлувчилар томонидан амалга оширилади дейилгани
 билан, билим олишлик тўла талабалар ихтиёрида бўли-
 ши керак, деб ҳисоблаган. Яъни, талабалар билим ол-
 лари келсагина уларга билим бериш лозим. Аммо би-
 лимга қизиқтириш ўқитувчига боғлиқ дейилган. Шу
 оис дарс бериш усул ва услублари ўта юмшоқ, яъни
 қўлувчиларга қараб дарс ўтилишини тақозо этган. Тахминан
 шундай фикрни Абу Наср Форобий асарларида ҳам
 айтиш мумкин. Я.А.Коменский: «Қандай ва қанча би-
 лим берилиши керак?» деган саволга «Билим тури ва
 аҳми қанчалик кўн бўлса, шунчалик яхши», деган фикр-
 ни илгари суради. Шунинг учун Коменский дидакти-
 к тизимига ўқитувчи билимини бериб, ўқувчи уни эслаб қоли-
 шининг ўзи кифоя дейилган. Социалистик инқилоб
 алаба қозонган шўролар ҳокимиятида айнап Я.А. Ко-
 менскийнинг дидактик тизими қабул қилинган эди.
 Бошқа деярли барча хорижий мамлакатларда, шу жум-
 ладан, Европа мамлакатлари ва Америкада, писбатан

қаттиққўлликка ва зўрлашга асосланган И.Ф.Гер-
дидактик тизими кенг қўлланилди. Гербартнинг
ри буйича, мактабнинг асосий вазифаси ўқувчи-
ақлий ривожлантириш, яъни уларга билим бери-
иборат бўлмоғи лозим. Ахлоқий тарбиянинг бар-
салаларини оила ҳал қилиши керак, деб ҳисоб-
Гербарт. Шу боис, таълим беришнинг асосий ма-
тайёр билимларни бериш, ўқувчилар эса бу били-
ни ёдлаб олишлари билан белгиланган. Гербарт
«қанча кўп билим берилса, шунчалик яхши», д-
ақиладани тўғри деб билган. Дарс жараёнида фа-
фақат ўқитувчига рухсат берилган, ўқувчилар эса ўқ-
чи айтганларини мулоҳазасиз қабул қилиб, эслаб қо-
лари талаб қилинган. Гербарт ўқувчиларга жисм-
жазо қўллашлик мумкин деб билган. Коменский
бу ҳолга жуда ҳам қарши бўлган. Бу масалада Ф-
бий, «баъзи ўқувчиларга юмшоқ усул орқали билим
рилса, баъзиларига қаттиқ усул қўл келади» деб ту-
кетидан, «аммо юмшоқ усул қаттиқ усулдан афзал-
ган эди.

Азиз китобхон, энди тафаккурингизни яхшилаб
латиб, бир эслаб кўринг-чи, сизнинг ҳаётингизда
га ўхшаш усуллардан фойдаланувчи ўқитувчилар бўл-
ми? Албатта бўлган, чунки бу икки дидактик ти-
қарийб икки аср давомида ер юзида ҳукмронлик
ган. Гарчи расмий шўролар ҳокимияти Я.А.Комен-
нинг гуманистик дарс беришини талаб қилсалар
кўпчилик ўқитувчилар Гербарт дидактик тизим-
билмаган ҳолда, унинг қоилаларига тойиб кетар-
лар. Чунки, Гербарт ўз дидактик тизимини реал
дан олган бўлиб, психологиянинг қонуни-қоилалар-
суянган. Ундан ташқари, бу усул нисбатан осон бў-
ўқитувчидан фақат қаттиққўлликни талаб этиб, ул-
катта интеллектуал куч сарфлашни талаб қилмаган.
XX аср бошларида америкалик файласуф, психо-
ва педагог Джон Дью, Гербарт дидактик тизимига қ-
ма-қарши бўлган ўзининг дидактик тизимини тақ-
қилди ва уни Чикаго мактабларидан бирида муваф-

нингли синаб кўрди. Дью дарсда ўқитувчи эмас ўқувчи
фаол бўлмоғи лозим деб чиқди. Дарсда бериладиган
билимлар талабалар эҳтиёжига мос ва уларнинг хоҳиши-
бўлиши керак деб ҳисоблаган. У
китобдаги билимларни қуруқ ёд олиш ҳеч нарсага олиб
аксинча, ўқувчиларни ўқишдан совутиб, та-
батиллатди деб таъкиллаган. Дьюнинг таъ-
факкурини зангирлади деб таъкиллаган. Дьюнинг таъ-
ним-тарбияга қўнган асосий ҳиссаси — бу «ақл юритиш-
нинг тўлиқ жараёни»дир. «Ақл юритиш тўлиқ жараёни-
нинг етакчи ҳалқаси муаммонинг пайдо бўлиши», дей-
ди Дью. Муаммо пайдо бўлганидан кейин, ўқувчи қийин
қолатга тушиб, унинг ечимини излайди ва фаол фикр
юртиб, бир қатор мулоҳазалардан кейин бу муаммо-
нинг ечимини топади ва синаб кўради, нотўғри бўлган
тақдирда, яна ақл юритади ва бу жараён бир неча ма-
роғата қайтарилганидан кейин, охир-оқибатда унинг
тўғри ечимини топади. Натижада фикр юритишнинг
тўлиқ жараёни амалга ошади. Кейинчалик бундай ди-
дактик тизим «муаммоли дарс ўқиш», деб номланди.

Бу учта дидактик тизимнинг анчагина ижобий то-
монлари билан бирга, салбий томонлари ҳам мавжуд.
Шунинг учун, америкалик бир қатор педагог олимлар
томонидан, аввалги дидактик тизимларнинг ижобий
томонларини бирлантирувчи дидактик тизим яратил-
ди ва у янги дидактик тизим деб номланди. Янги дидак-
тик тизимда илгари сурилган гоялар жуда яхши, аммо
уларни амалга ошириш ўта қийин экани амалиётда маъ-
лум бўлди. Дунёда бўлган барча дидактик тизимлар-
нинг энг яхши томонларини бирлантириб, янги ди-
дактик тизим асосида дарс ўқиш оддий педагоглар у-
нда турсин, тажрибали педагог олимлар учун ҳам қи-
йинчилик туғдиради. Шу муносабат билан, ҳамма пе-
дагоглар фойдалана оладиган, ўзининг қатъий тузили-
шига ва амалий якунга йўналтирилган ҳамда дунёдаги
барча дидактик тизимларнинг яхши томонларини бир-
лантира олиш хусусиятига эга бўлган ўқитишнинг пе-
дагогик технологияси ишлаб чиқилди ва ривожланган
мамолакатлар педагогик амалиётига синдирилди.

Азиз китобхонлар, педагогик технология татлим-технологиялар ҳам йўқ эмас. Ўзбекистоннинг шу кундаги бия соҳасидаги навбатдаги расм-русум (мода) этикаси педагогик жамоатчилигининг аксарияти, айнан мана Педагогик жараёни амалга оширишнинг бу усулини бу йўлдан бормоқдалар ва уни янги педагогик техно-руриятдан келиб чиққан бўлиб, уни эгалламасдан бу йўлдан бормоқдалар. Бунинг педагогик технология-риб, замонавий дарс ўтиб бўлмайди. Педагогик технология деб атамоқдалар. Бунинг педагогик технология-риб, замонавий дарс ўтиб бўлмайди, бу йўл иложсизликдан излаб то-

1.3. Педагогик технологияни таълим амалиётига жорий этишнинг долзарблиги ва таълим беришда бу усулнинг ўзига хослиги

Ўзбекистон Республикаси «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да, илғор педагогик технологияларни ўқитиб, уларни ўқув муассасаларимизга олиб кириш рурлиги ўқтирилган.

Кейинги ўн йил ичида яратилган, педагогикага
гишланган адабиётларда «Педагогик технология», «Ян
педагогик технология», «Илғор педагогик технология»
«Прогрессив педагогик технология» каби тушунча
кўп учраб тургани билан, уларнинг ўзбек тилидаги м
ромига етган таърифи ҳали тузилмаган. Инчунин, р
публикамизга мос, ҳақиқий педагогик технология х
ҳали яратилмади. Бу камчилиكنи, ушбу китобимиз
бартаф этишга ҳаракат қилдик.

Республикамизнинг педагог олимлари ва амалиётчилари илмий асосланган ҳамда Ўзбекистоннинг ижтимоий-педагогик шароитига мослашган ўзбек миллий таълим технологияларини яратини ва уларни таълим-тарбия амалиётида қўллашга интиломоқдалар.

Бу ерда: «Нима учун буунги кунда педагогик технологияларнинг миллий назарий асосини яратиш ва амалиётга татбиқ этиш зарурати туғилди?» деган саволлар до бўлиши мумкин. «Жамиятимизга қанчадан-қанча бадиимли кадрларни ва юқори малакали олимларни етитутириб келган, совет ҳукуматида қолган, педагогик услублари мавжул-ку, уларнинг эскириб, талабга жавоб бермай қолган ва мафқуралаштирилган жойларини ўзгартириб, миллий тус бериб, фойдаланаверса бўлмаслими, албатта, хорижга эрганиш шартми?» — деган

Мулоҳазалар ҳам йўқ эмас. Ўзбекистоннинг шу қундаги педагогик жамоатчилигининг аксарияти, айнан мана шу йўлдан бормоқдалар ва ушш йнги педагогик технология деб атамоқдалар. Бунинг педагогик технологияси адоқаси бўлмай, бу йўл иложсизликдан излаб топилган. Бу йўл фақат қисқа муддатга хизмат қилиши мумкин, холос. Мустақилликни қўлга киритган ва буюк келажак сари интилаётган жамиятга бу йўл узоқ хизмат қилолмайди. Чунки:

биринчидан, маълум сабабларга кўра жаҳон ҳамжа-
мийати тараққийетида, бир оз бўлса-да, ортда қолиб
қолган жамиятимиз, тараққий этган мамлакатлар
категоридан муносиб ўринни эгаллаши учун, аҳоли таъ-
лимини жадаллаштириш ва самарадорлигини ошириш
мақсади билан педагогик тадбирлардан фойдала-

Иккинчидан, аънавий ўқитиш тизими ёзма ва оғза-
лки сўзларга таяниб иш кўриши туфайли «ахборотли
мўқитиш» сифатида тавсифланиб, ўқитувчи фаолияти
тебдиргина ўқув жараёнининг ташкилотчиси сифатида
ҳисобланмас, балки пуфузли билимларнинг ягона манбаига
айланган қолганлиги, гарчи у унча кучли ўқитувчи
бўлмаган тақдирда ҳам;

учинчида, фан-техника тараққиётининг ўта ривожланганлиги натижасида ахборотларнинг кескин қўналиб бораётганлиги ва уларни ёшларга билдириш учун вақтнинг четгараланганлиги;

тўрғинчидан, кишилик жамияти ўз тараққиётининг бу кундаги босқичида назарий ва эмпирик билимларга асосланган тафаккурдан тобора фойдали натижага эга бўлган, аниқ амалий якунга асосланган, техник тафаккурга ўтиб бораётганлиги;

бепишчидан, ёшларни ҳаётга мукаммал тайёрлаш та-
лаби, уларнинг тафаккурини кенгайтирувчи ва энг ил-
латор билим бериш усули ҳисобланган объектив борлиққа
мажмуъ ёндашув тамойилидан фойдаланишни талаб
қилишга асосланади.

Педагогик технология юқорида санаб ўтилган беш сабабий шартларнинг барча талабларига жавоб бераган таълимий тадбирдир.

Шуни айтиш жоизки, таълим технологиялари, педагогика илмининг тадқиқот объекти сифатида, аниқ фаиларни ўқитиш услуби сифатида майдонга чиқарилади, эндиликда ижтимоий фаиларни ўқитишда ҳам аниқ таълим сифатида қайд қилиниши лозим деб билмоқда.

Бу зарурият, шу вақтгача ижтимоий фаиларни ўқитишда, мафкура нуқтаи назаридан келиб чиқиб, ўқувчилар (талаба)лар ёниқ тафаккур парадигма (намуна, мисол) асосида ўқитилганлиги, уларда ўзгача нуқтаи назардан олмаслик, фақат ўқитувчининг фикрини тўғри билиш шакллантирилганлигидандир. Бу ҳол ҳар қачун ижтимоий тараққиётга ров бўлиб, шу парадигмадан юрган кишиларни инқироз сари етаклайди.

Жамиятимиз жадаллик билан тараққий этиб, иқтисодий ва сиёсий мавқеи кундан-кунга ортиб бормоқда. Аммо ижтимоий соҳада ва, айниқса, таълим-тарбия (баъзи илғор ўқув муассасалари бундан мустасно) даражасининг ва умумий тараққиётдан орқада қолиш сезилмоқда. Бундай нохуш вазиятдан чиқиб кетиш йўллари билан бири таълим-тарбия жараёнини қабул қилиш давлат стандартлари асосида технологиялантириш

Маърифатли ва ривожланган мамлакатларда муваффақият билан қўлланиб келаётган педагогик технологияларни ўрганиб, халқимизнинг миллий педагогик анъаналаридан ҳамда таълим соҳасининг шу кундаги ҳолатидан келиб чиққан ҳолда Ўзбекистоннинг замонавий миллий педагогик технология моделини яратиб зарурияти пайдо бўлди.

Педагогик технологиянинг том маъносини билишнинг худудимизга мос турини яратиш учун мажмула назариясини тўла эгаллаш зарур. Чунки педагогик технология, аввал ҳам айтганимиздек, мажмулар назариясининг қонуниятларига юз фойиз таянган бўлиб, янгича фалсафий тафаккурни, янгича дунёқарашни ифода этади.

Шу ўринда алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, кишиларнинг ҳаётга онгли муносабатини, дунёқарашини белгилашга доимо янгича ёндашиш зарурлигини ўз вақтида эътиборга олиш даражасини кўрсатиб берувчи муҳим омил — янгича фалсафий маънавиятдир. Айниқса, ҳар бир инсон ҳаётда ўзининг муносиб ўрнини топиш учун курашаётган ҳозирги даврда бўлажак мутахассиснинг фалсафий маънавияти биринчи даражали аҳамият касб этади.

Педагогик технологиянинг бошқа таълим усуллари билан ажратиш турадиган ўзига хос хусусиятлари қуйидагилардан иборат.

Биринчидан, аввал ҳам бир неча бор таъкидлаганимиздек, педагогик технология синергетик дунёқараш билан келиб чиқувчи объектив нарс ва ҳодисаларга мажбурият билан ёндашув тамойили асосида яратилган. Аввалги педагогик усуллар, тузилиши жиҳатидан эркин бўлиб, дарс таркибини белгилаш ўқитувчи ихтиёрида бўлган.

Иккинчидан, педагогик технологияда олдиндан белгиланган асосий мақсадга эришиш кафолатланган. Бошқа барча педагогик усулларда таълим-тарбия фаолиятининг кафолатланган натижаси мавжуд бўлмай, стихиявий натижалар билан кифояланиб келинган.

Учинчидан, педагогик технологияда, асосий мақсадга эришиш босқичма-босқич амалга оширилиб, ҳар бир босқичда бажарилиши лозим бўлган вазифалар ва талаб қилинадиган воситалар ҳамда усул ва услубларнинг аниқ модуллари ҳосил қилинган. Бошқа педагогик усулларда таълим-тарбия жараёнининг якунида умумий мақсад қўйилиб, унга эришиш йўллари ўқитувчининг ихтиёрига ҳавола қилинган.

Тўртинчидан, педагогик технология универсал хусусиятга эга бўлиб, уни ҳар бир мутахассис, аъло бўлмаса ҳамки, яхши амалга ошира олади. Дарсининг самардорлигига педагогнинг маҳорати ва шахсий сифатлари таъсир этмайди. Чунки дарсининг лойиҳаси аввалдан, маҳоратли методист-ўқитувчилар томонидан тузилади. Аввалги дарс бериш усуллари амалиётда қўллаш учун, маълум даражада ўқитувчининг педагогик маҳорати, шахсий сифатлари етакчилик қилган.

Бешинчидан, педагогик технология ёрдамида таълим жараёнини доимий ва тўлиқ назорат қилиш имкони мавжуд. Авваллари бундай имкониёти бўлмаган эди.

Олтинчидан, педагогик технология ёрдамида таълим жараёнини амалга оширишда, натижаси талабаларнинг кўникма ҳосил қилиш билан яқинлашади. Бошқа педагогик усуллар ёрдамида дарс берганда, талабалар билган билимни зўрға эслаб қолардилар, холос.

Еттинчидан, педагогик технология, Давлат таълим стандартларига эришишни кафолатлайди ва сарф-талаб қилинган вақт, куч ҳамда воситаларни меъёри ражасида ушлайди.

Педагогик технология квантлар назариясидан келиб чиққан синергетик дунёқараш ва унинг ажралмас қисми бўлган объектив борлиққа мажму сифатида ёндашиш таълимидан тўлалигича келиб чиққанлиги учун, таълимнинг кейинги саҳифаларини шуларни ёритишга бағишлаймиз.

1.4. Квантлар назарияси ҳамда синергетика

XX аср ўрталаригача, қарийб икки аср мобайнида барча турдаги олимлар Ньютоннинг механик дунёқарашига доғ бўлиб, физиканинг механика қонуниларидан келиб чиққан ҳолда, ўз назария ва таълимотларини яратдилар. Бу гоёга биноан бутун дунё ва ундаги ҳаётнинг унсурлари яхши соғланган машина каби. Уларнинг ўрганиш учун ҳар бирини қисм-қисмларга бўлиб ўргатишда, унинг лозим дейилган. Инсоният тафаккури тараққиётини маълум бир босқичида, шундай қилиш билан таълим жараёнини керак. Бу гоёни нафақат физик, кимё, биология ҳамда биологлар, балки жамиятшунос олимлар ҳам ўз фаолиятларига методологик асос қилиб олган эдилар. Буюк француз ва Россиядаги Октябрь инқилобидан кейинги йилларда Францияда Октавьян Шпенглернинг «Вандалларнинг йиллари» китоби келди. Бу қарама-қаршиликларни фақат куч билан айни шу гоё асосида амалга оширган. Бу гоё бўлиб қолган жамият улкан бир машина каби тасаввур этилиб, унинг йиллари соғланса, у беҳато фаолият кўрсатиши мумкин.

Инқилоб раҳнамоларининг фикрича, капиталистик тузум бу машинани ишдан чиқариб қўйган. Унинг соғланган учун тарихий шаклланиб қолган машинани бутунлай соғиб, кейин уни жамият эҳтиёжига мос равишда янгиладан йиғиш керак, деб ўйлаганлар. Бунинг учун эса жамиятда инқилобий ўзгаришларни амалга ошириш фикрини илгари сурганлар ва Ер шарининг учдан бир қисмида буни амалга оширганлар. Аммо, энг адолатли ҳакам — вақт бу гоё потўғри эканини исботлади. Ҳаёлий социалистик тузум, қанчалик чиройли кўринишга эга бўлишига қарамай, ўз-ўзидан нураб кетди.

«Оламга механик қарашни шакллантириб, бизнинг тафаккуримиз билан ҳиссиётимиз, руҳимиз билан танамиз, ўзимиз билан жамият ва жамият билан бутун табиат орасига пона уриб, уларнинг бир-биридан ажралиб қолишига физиклар сабабчи», дейди америкалик физик олим Дэвид Пил. Ньютоннинг концепцияси бўйича, бутун борлиқ майда қисмлардан ташкил топган бўлиб, ўзаро боғлиқдир. Дунёда содир бўладиган барча нарсалар ва воқеликларни олдиндан англаб, уларни билиб, мақсадга мос равишда ўзгартирса бўлади, деб ўйлаган Ньютон. Даставвал, сайёралар ҳаракатини илмий асосда кўрсатиб беришни мақсад қилиб қўйган бу гоё инсониятнинг икки юз йиллик ҳаётига жуда катта таъсир этиб, жамият ва одамларни табиатдан ташқарига чиқариб қўйди. Инсон табиатга четдан туриб қарай бошлади, унинг ҳукмдорига айланиб қолди. Бу позицияда, механик дунёга четдан қараган ҳолда ўрганишда, уни ўзимизга бўйсундирмоқчи бўлдик. Натижаси, тирик коинотнинг ажралмас аъзоси бўла туриб, ўзимизни ундан ажратдик. Инсониятнинг табиатдан, инсон руҳини танасидан, ақл-шуурини ҳиссиётидан беғавра қилиб, ажратиш ташланди. Шу туфайли инсониятнинг икки юз йил давомида қарама-қаршилик кайфиятида бўлиб келди. Бу қарама-қаршиликларни фақат куч билан айни шу гоё асосида амалга оширган. Бу гоё бўлиб қолган жамият улкан бир машина каби тасаввур этилиб, унинг йиллари соғланса, у беҳато фаолият кўрсатиши мумкин.

хис қилган олам доимо қўрқувда ҳаёт кечиради. Қўрқу-эса имонсизлик белгисидир. Қўрқувни фақат бил-енгади ва киши имонини мустаҳкамлайди. Шунинг уч-ҳам Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в), «Мўмин ва мў-налар, билимни бешикдан қабригача эгалланглар»-ганлар.

Ҳамма нарсадан қўрқиб янайдиган ожиз одамлар ўзларининг тинчлигини кафолатлаш мақсадида тин-май дунё йиғалилар ва қуроллаиладилар. Бу фикрда м-таҳкам турганлар ҳали ҳам жуда кўп. Аммо, уларни барча ҳаракатлари зое, бу билан уларнинг дили таск-тониб, тинчлиги кафолатланмайди. Зудлик билан позициядан воз кечиб, ўзаро бирланишлари ва бил-эгаллашлари, дунёқарашларини ўзгартиришлари имонларини мустаҳкамлашлари лозим.

Эндиликда квант назарияси яратилиб, бугун ол-нур (квант) тўлқинининг майдони сифатида идрок эти-ган бир пайтда, оламни яхлит бир жонли мавжуд-деб тан олинмоқда. Ундаги барча унсурлар олам д-аталмиш тирик вужуднинг аъзолари экани исботла-ган. Бу ғояга асосан, инсон олам деган тирик мавж-дотнинг нутфа уруғи, кичрайтирилган нусхаси сиф-тида талқин қилинади. «Ўзингни танисанг, Раббинг-танийсан» деган ҳадиснинг маъноси ҳам шу бўлса-рак. Ундан ташқари, «Қуръони карим»нинг «Нур» с-расининг 35-оятда «Аллоҳ осмонлар ва ернинг нур-дир, яъни уларнинг барчасини ёритиб, йўқдан бор қи-гувчилар» дейилган. Бу оятдан маълум бўладики Алл-Еру осмонни нурдан яратган бўлиб, ўзи ҳам нурдир.

Дунёнинг стакчи олимлари: «Тафаккуримизда сод-бўлган, кейинчалик ҳаёт тарзимизга (маънавиятимиз-айланиб кетган бўлиниш ва қарама-қаршилиқ даври ту-ди» демоқдалар. Квант назарияси шаклланиши билан-классик физиканинг механик назарияси барҳам топ-ва бизга одат бўлиб қолган дунёқараш ўзгара бошла-Кимда-ким ўзилаги механик дунёқарашни ўзгартир-ган бўлса, ўзгаргирсин. Ньютон физикасининг мех-ник қараш асосида фикр юритган одам XIX аср ё-

XIX аср бошларида янаётгандек бўлади. Афеуски, биз-да, бундайлар кўпчиликни ташкил этиб турибди, чун-ки бу ғоя ўта жўн бўлиб, одамлар руҳига сингиб кет-ган. Албатта, дунёқарашни ўзгартирини иши осон кеч-майди. Осон бўлмаса-да, шу йўналишда ҳаракат қили-шимиз лозим. Акс ҳолда, жаҳон ҳамжамияти тараққиё-тидан орқада қолиб, бир жойда депсиниб тураверамиз.

Квант назарияси дунёқарашимизга яхлитлик ғояси-ни олиб кирди. Энди биз ўзимизни Коинотдан, руҳи-мизни танамиздан, ақлимизни ҳиссиётимиздан ажрал-ган ҳолда идрок қилмасдан, инсонни Коинот ичида, унинг ажралмас бир аъзоси сифатида кўришимиз ке-рак.

Энди биз табиат ичида туриб, уни мутлақо бошқача идрок қила оламиз. Классик физика асослари ҳам ўзга-ра бошлади. Энди материя қотиб қолган бир нарса си-фатида талқин қилинмай, у квант майдонининг ҳара-кат жараёнидаги бир модели сифатида ҳис этилмоқда. Дунёга квант назарияси асосида қараш материяни ақл-дан ажралмаган ҳолда эмас, балки уларга бир бутуннинг икки ҳолати сифатида ёнланишни талаб қилмоқда.

Аввалги дунёқарашимиз нотўғри эканлиги аниқ бўлди. Аммо, бу деган сўз, у ёлгон экан дегани эмас. Бу фақат объектив борлиққа ёндашишимиз бошқачароқ, тўлиқ бўлмаган деганидир.

Квант назарияси дунёда ҳозиргача бўлган дунёқа-рашларнинг энг тўғриси десак, хато қилмаган бўламиз. У субатом зарралари ва биологик мажмулардан тортиб, галактика ва сайёралар ҳаракатини тўғри, яъни илмий асосда тушунтириб бермоқда.

Бу назарияни биринчи бор Макс Планк билан Аль-берт Эйнштейнлар «Қора ўра» сирини ўрганиш жараёни-да яратдилар. Улар атомнинг ўзгармаслигини тан ол-гилари келмай, «Қора ўра»дан тарқалаётган энергия-нинг турғулиқ сирларини билиш мақсадида «фотон-ни» аниқладилар. Шундан кейин атом ичидаги элект-ронлар ҳаракатига «квант» (энергия тўлқинининг бир-бўлаги) ўлчамини бериб, электрон тўлқинларининг тур-

ғулик сириши билдилар. Радиация майдоплари энергия тўлқинларини квант сифатида ўрганишлар жараёнида, улар бир вақтнинг ўзида ҳам зарра, ҳа тўлқин сифатида бўлишлигини каниф этдилар. Бу шу куптача шакланган дунёқарашнинг бутунлай ўзгариб кетишига олиб келди. Шу йўл орқали «Квант назарияси» ва унинг таркибий қисми сифатида «Квант механикаси» яратилди.

Квантли фикр юриғини, нур тезлигидан ташқари, ҳам реал борлиқни ифода этувчи ўлчам бор эканини аниқлади. Олимлар бүгүн дунёга квант манзарасида қарашганда, макон ва замон моддий олам ичида маъжудлигини ва бутун оламни қамраб олган квант кучини аниқладилар. Квант кучи ҳамма ёқда, барча нарсаларда мавжуд бўлиб у ўз қувватини тўлиқ намоён этса, табиатда ақл бовар қилмайдиган узғаришлар содир бўлиши мумкинлиги маълим бўлди. Олимлар бу қувват бутун олам бўйлаб, чексиз тарқалиб, квант майдонини ташкил қилишлигини топдилар.

Дэвид Бомм ва бошқалар, квант тўлиқни бутуни борлиқнинг асосий манбаи эканини исботладилар.

Квантли фикр юритишнинг энг истеъдодли вакил-
ларидан Дэвид Бомм, бутун борлиқ, шу жумладан, энер-
гия ва вақт ҳам Коинот ичида мавжуд яширин тартиб-
нинг ҳосиласи, шу туфайли барча нарсалар тартиб ичи-
дати тартиб орқали бошқарилади димоқда. Олам ичида
яширинган тартиб бутун борлиқни бошқариб турар экан.

Квантли фикр юритиш, Оламни шу маҳалгача мав-
жуд бўлган илмлар кашф қилган билимлардан яхши
роқ тушунишга ёрдам беради.

Бугун Олам ва ундаги нарсалар тартиб ичидаги тартиб орқали бошқарилиш тўғрисида келиб чиқиб, илм-фанда «синергетика» оқими пайдо бўлди.

Синергетика, даставвал, физика-математиканинг назарияси сифатида XX асрнинг 60-йилларида вужудга келди. Бунга асос солган белгиялик олим И. Пригожин, математикадаги диссипатив (лот. «диссипация» — ейинг) системани кашф қилди. У очиқ система ҳисоб-

иб, ўзини қўшаб турган муҳит билан энергия ва
лар алмашуви натижасида доимо ўзаро боғлиқ-
ва экан.

* Бу оқимга Германиялик олим Г. Хакен «синергети-
ка» деб ном берди.

Синергетика яъси тараққий этиши жараёнида, очик система шароитида, унинг тадрижий ривожига олиб келишчиликни ўзи ташкил қила олиш хусусиятига катъий эътибор қаратилди. Турли-туман системаларнинг ўзи ташкил қилиш жараёнида мавжуд универсал хусусиятлар ва объектив қонуниятлар аниқланди. Синергетик юя ва тамойилларнинг асослилиги ҳамда унинг миқёслилиги унинг фанлараро илмий йўналиш бўлиб шаклланишига олиб келди. Бу эса, муҳим фалсафий натижаларга ва янги дунёқарашнинг шаклланишига сабаб бўлди. Табиий равишда, умумсинергетик оқими ичида ижтимоий синергетика ҳам ривожланиб бормоқда.

**1.5. Мажмулар назарияси ва ундан келиб чиқувчи
объектив борлиққа мажму сифатида
ёндашув тамойили**

XX аср ўрталарига келиб объектив борлиқ тўғрисидаги маълумотлар шу даражада ортиб кетдики, аср бошида гўёки шаклланиб битган деб ҳисобланган фан тармоқлари тараққий этиши натижасида уларнинг турлари қарийб юз баробар кўпайди. Ўрганиш объекти ва афзалиқот усуллари жиҳатидан, уларнинг фанлараро, интегратив турлари вужудга кела бошлади. Билим қамми, тури ва сифати ортиб бораверди. Бу билимларни кенг оммага етказиш ва уларнинг тафаккурига сингдириб, хотираларида сақлаб қолишлари учун дунёни бошқача тушуниш тартибини жорий қилиш зарурияти пайдо бўлди.

Ушдан ташқари, протон ва электронларнинг фотонларга, фотонларнинг нейронларга бўлиниб кетиши ва квантнинг кашф қилиниши, дунёнинг пайдо бўлишининг янги концепциясини тузишни тақозо қилар эди.

Шу маҳалгача ҳукм суриб келаётган оламни
ник тушуниш бу вазифани бажара олмас эди. Гап
лаки, аввал ҳам айтганимиздек, «классик» илм-фан
са ва ҳодисаларни бўлакларга ажратиб ўрганар, су
қисмларни механик равишда бир-бирига бирлашти
туриб идрок қилар, шунда қисмлар орасидаги а
дорликларга эътибор ҳам берилмас эди. Баъзи фан
ҳаларида объектив борлиққа бундай ёндашнинг ҳоз
ча давом этиб келмоқда. Аслида, нарса ва ҳодиса
уларнинг қисмлари таснифидан, улар орасидаги а
дорликлар ҳаёт учун аҳамиятлироқдир.

Шундай шароитда 20-йилларда австриялик би
олим Людвиг Фон Бергаланфи томонидан нарса ва ҳо
саларни ўрганишда «органик» усул таклиф этилди.
усул — биологик ва ижтимоий ҳаётдаги жараён
ўзаро боғлиқ ҳолда, бир бутунлик сифатида ўргани
ни тақозо этарди. Бошида бу усул биологияда қў
бошланган. Аммо ҳаёт бу усулнинг тараққиётининг бо
жабҳаларида, жумладан, ижтимоий ҳаётда ҳам
ланишига олиб келди. «Мен аминманки, олам
кўпчилик олимлар биз келган натижага келишган, а
бизлар тарқоқмиз ва бир-биримизни билмаймиз, у
ташқари, фанлар орасидаги чегаралар ҳаммамиз
бирлашишимизга имкон бермай турибди»,² — деб
экан англиялик иқтисодчи олим К.Боулдинг ўзини
Л.Фон Бергаланфига йўллаган хатида.

Аста-секин дунёдаги илм-фан вакиллари, пайдо
ши жиҳатидан турли бўлган нарса ва ҳодисалар
жининг умумий қонуниятларини аниқлаш ва улар
бир тартибга келтириш зарур эканига тушуниб е
лар. Бир қатор хусусий фанларда, ҳодисага синерг
ка нуқтаи назаридан система сифатида ёндашиш
яъни ўзаро функционал боғлиқликда турган қисмлар
бутунлиқни ташкил қилишлиги исботланди.

² Бергаланфи Л. Общая теория систем — обзор проблем
зультатов // Системные исследования. Москва, 1969. С. 29

Умуман, системали ёндашувнинг қадимги илм-фан
фалсафада мавжуд эканлигини ҳам кўрса бўлади.
тун борлиқ қандайдир, ўзаро боғлиқ бўлган қисмлар
и ташкил топганлигини Платон, Флоробий, Ибн Сино
бошқа алломалар фикрларида ҳам кўриниш мумкин.
авлоно Жалолиддин Румий ҳам оламнинг заррадан
ниот қалар ўзаро вобасталиги, бир-бири билан тор
либ туриши ҳақида айтган.

Системали ёндашувни биринчи бўлиб англиялик
иқтисодчи олимлар Адам Смит ва Адам Фергустон,
дан кейин Чарлз Дарвин ҳам қўллаганини кўрса бўла
ди. Маълум бир системали ёндашувни Ф.Энгельс асар
дан ҳам англаса бўлади. «Бутун табиат муайян
рсалар орасидаги алоқадорликлардан иборат, нарса
анда биз, юлдузлардан тортиб атомгача тушуна
из»,³ — деган Ф.Энгельс.

Бироқ, XIX–XX аср олимлари нарса ва ҳодисаларга
ганавий тасниф беришдан нарига ўтолмадилар.

Фақат XX асрнинг 50-йилларига келиб, ўрганилаётган
ъектга ўзаро узвий боғлиқ бўлган бўлаклардан ташкил
лган бир бутунлик сифатида қарайдиган бўлишди.

Даставвал, системалар назарияси ўз мақсадини жа
и ки нарса ва ҳодисалар, уларни ташкил қилувчи қисм
ларда бирдай ишлайдиган умумий тамойилларни
тиқлашга қаратди. Техник системаларни моделлаш
аришни кибернетика ўз зиммасига олган бўлса, ахбо
от берувчи системаларни ўрганиш жараёнида инфор
ацион назария вужудга келди ва охирида ҳаммасини
нтеграциялаштирувчи умум системалар назарияси пай
бўлди.

Объектив борлиқни чексиз кўп, содда ва мураккаб,
атта ва кичик, жонли ва жонсиз, тикланувчи ва тик
анмайдиган ва ҳоказо сифатларга эга бўлган система
ар сифатида идрок қилиш шу фан тараққиётининг
ахсулидир. Нарса ва ҳодисаларга система сифатида
ишнинг ривожлана бориб, қисқа муддат ичида ўзи

К.Маркс, Ф.Энгельс. Соч. т. 20, с. 392.

нинг хусусий қонуниятларига, атама ва тушунчаларга бўла бошлади. Системалар назарияси жуда ҳам раққий этган назария бўлиб, ўз қонуниятларига, қоида ва категориал аппаратига ҳамда махсус фюритиш услубига эга.

Системалар назариясига тўлиқ асосланувчи билимлар математика, кибернетика, космонавтика, робототехника каби илм-фанларнинг маъмуриятлари мавжуд. Системалар назариясидан дунёни танитиш усули сифатида фойдаланувчи фаилар кундан-кунга кўпайиб бормоқда. Шу кунга келиб, муайян фаннинг тартиблари раққий этганилиги ва ҳар бир олимнинг етуқлик даражаси, уларнинг системалар назариясидан нақадар ундалоқдорликлари бўлиб, бир бутунлиқни ташкил қилувчи фойдалана олиниши билан белгиланмоқда.

Системалар назарияси (теория систем), системанинг ёндашув (системный подход) ва уларга тегишли бўлган тушунчалар Ўзбекистонга яқин ўтмишда кириб келди. Бу тушунчалар Ўзбекистон олимлари томонидан ўзига хос турлича талқин қилиниб, илмий жамоатчиликнинг «мажмуали ёндашув», «тизимли ёндашув» ва «мулоқотли ёндашув (бизнинг талқини)» деган атамалар билан қўлланиб келинмоқда. Илмларга ҳаят мураккаб бўлган тасвиримий воқелиқни бу атамаларнинг ҳаммаси ҳам тасвиримий ёндашувга эга бўлади.

Мажмуалар назарияси ва мажмуали ёндашув деган сўз бирикмаларидаги «мажмуа» тушунчаси биз назариядан тўтган воқелиқни муқлаққоқ ёндашувга эга бўлади. Чунки, «мажмуа» (эътибор беринг, «мажму» сўзидан «а» ҳарфи билан фарқланади) атамаси русчадаги «комплекс» деган тушунчани билдиради. Илм ва амалиётда бундай ёндашув ҳам аслида мавжуд. Унда баъзи бир хусусиятларнинг жиҳатлари масалан, ранги, шакли, товуши, ёши ва ҳолатлари ўхшашлигига қараб бирлаштирилган нарсалар ҳолисалар йиғиндисига айтилади. Улар ўзаро зарур ва яъни функционал боғлиқ эмаслар. Масалан, синфда болалар комплекс — мажмуа ҳисобланади, болаларнинг бир нечаси бўлмаса ҳам дарс давом этаверди. С

да ундай эмас, система бўлганидан кейин, унинг бир қисми бўлмаса, система ўз фаолиятини тўхтатади.

«Тизимлар назарияси» ва «тизимли ёндашув» деган сўз бирикмалари системанинг классик ёки арифметик қисмини ифода қилади, холос. Қолбуки, системалар назариясида «тизим» тушунчаси тизимли ёки чизикли система (линейная система) мазмунини бериб, системанинг минг туридан бир турини ифода қилади, холос. Биз таъриф қилган ва Ўзбекистоннинг етакчи мулоқотлари фикр-мулоҳазасидан ўтиб маъқулланган функционал система бўлиб, бир бутунлиқни ташкил қилувчи қисмлар бирикмаси тушунилади. Функционал алоқадорликда бўлган деб, мажмуни ташкил қилувчи қисмларнинг тартибидан келиб чиққан боғлиқлиқларга айтилади. Масалан, стол ўз қисмлари — оёқлари, оёқ оралиғи тахта, қопқоқ тахталари билан функционал боғлиқликда. Бу мажму. Бир хил ранг ва фасондаги стол ва стуллар йиғиндисига — мажмуа. Сонлар кетма-кетлиги, яъни 1, 2, 3, 4 ва ҳоказо тизим. Ёки болалар кетма-кетлиги — катта ўғил, ўртанча ўғил, кичик ўғил, бу ҳам мажму, аммо тизимли мажму. Эътибор беринг тизимли мажму, фақат бир томонга ёки икки ёққа йўналтирилган бўлиши мумкин. Ваҳоланки, мажмулар назарияси бўйича, мажму кўп томонли ёки доира шаклида, умуман, исталган шаклда бўлиши мумкин.

Ҳар қандай мажму икки ва ундан ортиқ қисмлардан ташкил топган бўлиб, айни вақтда, ўзи ҳам ўзидан юқори поғонадаги мажмуга қисм бўлиб киради. Унинг қисмлари ҳам бир поғона дастлаги мажмулар ҳисобланиб, улар ҳам, ўз навбатида, бир неча қисмлардан иборат бўлади. Бу ҳодиса чекли ва чексиз давом этиши мумкин. Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, мажмуларнинг хусусиятларидан бири поғона (исерархия)дорлиғидир.

Мажмуга жонли бир мисол келтирадиган бўлсак, одамнинг кўзи бир бугунлик — мажму. У кўз олмаси,

Мажму, уни ташкил қилувчи қисмлар фақат ўз орасидаги, яъни мажму ичидаги мажмучалар орасидаги алоқадорликларда намоён бўлади. Бир мажму ташкил қилувчи қисмларнинг ҳар бири ўз поғонасидаги мажму қисмлари билан баробар бошқа поғонадаги мажму қисмлари билан алоқадорликда бўлса, у бир мажмунинг ўзида, ўзининг мажмуси билан бир қаторда, бошқа мажмунини ташкил қилишда ишгирок этган бўлади. Чунки, ҳар қандай мажму асосини алоқадорлик ташкил қилади. Алоқадорликлар нарса ва ҳодисаларнинг табиий тадрижидан келиб чиқиб, киши ихтиёридан ташқарида мавжуддир.

Субъектив, яъни инсон хоҳиш-истаги натижаси келиб чиққан ва киши тасаввурида намоён бўлади. Субъектив алоқадорликлар ҳам мавжуд. Бундай алоқадорликлар антропоген алоқадорликлар дейилиб, улар асосланиб шаклланган мажму субъектив бўлади. Субъектив алоқадорликлар объектив қонуниятлардан келиб чиқиб, жараён тадрижининг ички заруриятидан намоён қилинган бўлса, улар амалиётда ҳақиқий мажмуга айланилади. Ҳар қандай оддий машина ва иморатдан тошлар тиб, мураккаб ҳаракатларни бажарувчи робот ва қўлликликлар ҳам бунга мисол бўла олади. Аксинчиси, субъектив алоқадорликлар асосида яратилган нарса ҳодисалар объектив қонуниятларга зид ҳолда шаклланиб боради. Уни мажбурий равишда амалга оширилса, муваффақиятсизликка учрайди. Бунга, битганда қўлдан тушган ишчиликнинг ўзи мисол бўла олади. Яна мажмулар ҳолатига қараб гуруҳларга ажратилади:

Мажмулар ўз асослари, яъни функционал алоқадорликлар проекциясининг шаклига қараб, қуйидаги гуруҳларга ажралади:

— тартибли ва тартибсиз. Муайян дарахт баргининг тартибли ва тартибсиз рақамлар тартибли, баргининг тартибсиз рақамларида жойланиши тартибсиз мажмуларга ажралади:

— тезликка эга ва сует, масалан, жонли нарсалар тезликка эга, тоғу тош сует мажмулардир;

— икки қарама-қарши ва кўп томонлама — масалан, икки қарама-қарши томонли, яъни тизимли мажмулар;

— кўп ва кўп томонлама мажму; — нуқтавий ва тизимли — бир ҳужайрали микроорганизмлар нуқтавийга, дарё, йўл, рақамлар тартиби тизимлиликка мисол бўлади;

— тикланувчи ва тикланмайдиган мажмулар — доимий ҳолатига қайтиб келувчи: кеча-кундуз, фасллар, киши кайфияти ва ҳоказо тикланувчи, вақт, умр ва тикланмайдиган мажмуларга мисол бўла олади;

— оддий ва мураккаб — водород, кислород, тоза сув, темир, соф олтин ва бошқалар оддийга, жинслар, ритмалар, қотинма ва жонзотлар мураккабларга келилади;

— марказланган ва марказланмаган — агар мажму қисмлари орасидаги алоқадорлик векторларининг ҳаммаси бир асосий қисмга кесилса, унда мажму марказланган бўлади — мисол учун Шарқда оиладаги ҳамма оила аъзолари оила билан боғлиқ, у билан барча оила аъзолари боғлиқликда, у оила деган мажмунинг марказида. Шунинг учун бу мажму марказланган ҳисобланади. Мажмуларнинг ўзидаги қисмлар тенг ҳуқуққа эга бўлиб, бир-бири билан алоқадорликда бўлса, ундай мажму марказланмаган дейилади. Мисол учун, улфатлар, кимёвий элементлар ва ҳоказо.

— бир ва кўп поғонали — қамиш, жўхори пояси, қават-муваффақиятсизликка учрайди. Бунга, битганда қўлдан тушган ишчиликнинг ўзи мисол бўла олади. Яна мажмулар ҳолатига қараб гуруҳларга ажратилади:

— бирламчи мажму муайян хусусиятга азалдан эга бўлади, иккиламчи — у мажму бўлиб шаклланиб боради, кейин муайян хусусиятга эга бўлганда;

— тугалланган ва тугалланмаган мажмулар — тугалланган мажмулар ўзига янги қисмларнинг қўшилишига йўл қўймайди, тугалланмагани бунга йўл қўяди;

— **иммонент ва иммонентсиз** мажмулар — биринчи — фақат ўзини ташкил қилувчи қисмлар билан ўзгариш алоқадорликда, иккинчиси — шу билан биргаликда бошқа мажмулар қисмлари билан ҳам алоқадорликда бўлишга йўл қўяди;

— **минимал** мажмулар — ўзини ташкил қилувчи қисмларининг биронтаси йўқ бўлганда ўзи ҳам йўқ бўлади;

— **турғун ва турғун бўлмаган** мажмулар — тузилиши ўзгаришлар киритилганда ўзгариб кетадиганлари турғун эмас ҳисобланади, қолганлари турғун мажмулардир;

— **кучли ва кучсиз** мажмулар, **кучли** мажму деб таъкибига кирувчи қисмлар хусусияти ўзгарган тақдирда мажму ўзгармай қолаверишига айтилади. **Кучсиз** мажму, таркибига кирувчи қисмлар хусусияти ўзгариши билан ўзи ҳам ўзгариб кетади;

— **гомоген ва гетероген** мажмулар, **гомоген** деб тахил хусусиятли қисмлардан иборат мажмуларга айтади, **гетероген** ҳар турли хусусиятларга эга қисмлардан иборат мажму ҳисобланади;

— **қайтарилиб турувчи ва қайтарилмайдиган** турли ҳам мавжуд, уларнинг биринчиси — бир қонуний таъкибига ўзгариб, яна аввалги ҳолатига қайтиб келиб туради, иккинчиси — тинмай ўзгариб аввалги ҳолатига қайтиб келмайди;

— **қадрли ва қадрсиз** мажмулар, биринчисининг таъкил қилувчи қисмлари ҳар бирининг бошқа қисмлари билан алоқадорлиги иккитадан ошмайди, иккинчиси риники ошмайди;

— **чала ва тўлиқ** мажмулар, чала мажмуда алоқадорликда турган объектлар билан уларнинг ҳамма хусусиятлари орасида узвий алоқалар ўрнатилган бўлмайди, тўлиқ мажмуда унинг акси — алоқадорликда бўлмаган объектларнинг ҳамма хусусиятлари орасида узвий алоқалар ўрнатилган бўлади;

— **вариатив ва вариативсиз** мажмулар, вариатив алоқадорлик фақат муайян мажмунини ташкил қилувчи қисмлари орасида мавжуд бўлмай, бошқа мажмулар қисмлари билан ҳам алоқалар ўрнатишга йўл қўяди.

мажмуларга айтилади, вариативсиз деб бошқа мажмуларнинг қисмлари билан алоқадорликка йўл қўймайдиган мажмуларга айтилади.

Қўриб турганимиздек, мажмулар назарияси анча мураккаб ва яхши тараққий этган назарий билимлар мажмуи экан. Бу ерда биз мақсаддан келиб чиқиб, фақат энг умумий белгиларга қараб мажмуларни гуруҳлаштирдик, холос. Кибернетика, космонавтика, космология ва бошқа фан соҳаларида мажмулар назарияси жуда мураккаб тус олган.

Ҳар бир ишда мажмулар назариясидан келиб чиқиб, биринчидан, ишнинг бир неча ўн баробар осонлаштирилади, иккинчидан, ишнинг мураккаб ишларда, масалан, кибернетика ва космонавтикада мажмулар назариясини эгалламай туриб, ўша ишнинг бажариб ҳам бўлмайди. Таълим-тарбия жараёни ҳам мураккаб бўлганлиги туфайли, мажмулар назариясидан фойдаланмай туриб, уни замонавий тарзда амалга ошириб бўлмайди; иккинчидан, ҳар қандай фаолиятнинг ўрни амалга ошириш гарови бўлиб хизмат қилади; учинчидан, муайян нарса ва ҳодисани бошқаларга тушултиришнинг осонлаштирилади ҳамда бериладиган билимни тез тушултириб, тез ўзлаштириб, эсда узоқ сақлаб туришга хизмат қилади. Чунки инсон онг ва тафаккури, унинг тарихий ривожланиши жараёнида мажмулар назарияси муносибларига мос равишда шаклланган. Аслида, мажмулар назарияси инсон онгининг табиий фаолиятидан шаклланган. Бекорга уни органик усул дейилмаган.

Биринчи бор, бутун борлиқ катта кичик мажмуларнинг иборат деган фикрни италиялик файласуф Зенон (авв. 490—430) айтиб кетган. У айтдики, *бутун нарса бўлингач, қўлаб бирликларга эга бўламиз. Бу бирликларнинг ҳар бири, ўз навбатида, бирликларга бўлинган. Бу жараён чексиз давом этаверади*¹. Шу фикрга қишлоқнинг қадимга юнон файласуфи Марк Аврелий Антионий ҳам айтган: «*Ҳамма нарса бир-бирига чати-*

¹ Ҳақиқат манзаралари. 96 мумтоз файласуф. — Т.: «Янги аср ав-лоди», 2002. 49-б.

Ҳозирги пайтда педагогикада замонавий дарс тушуни-
часи тез-тез тилга олинмоқда. «Замонавий дарс, ўзи
қандай дарс?» деган савол туғилади, албатта. «Замона-
вий дарс шундай дарски, унда ўқитувчи ўқувчининг
мавжуд имкониятларидан усталик билан фойдаланиб
унинг ақлий потенциалини ишга солиб, ривожлани-
шини таъминлайди. Ўқувчи эса, ўз навбатида, билим-
ларни чуқур ўзлаштиради ва маънавий баркамоллик сари
одимлайди», деб ёзди педагогика фанлари доктори
профессор Ж.Ғ.Йўлдошев.

Дарс — таълимнинг асосий ташкилий шакли, у му-
айян миқдордаги доимий ўқувчилар таркиби билан қатъ-
ий тартибда уюштирилган ва аниқ мақсадга йўнал-
тирилган дидактик талбир. Дарсга мажму нуқтаи наз-
ридан ёндашадиган бўлсак, унда олдимизга қуйган мақ-
саддан келиб чиққан ҳолда, бир дарснинг ўзида бир
неча турдаги мажмуларни ажратса бўлади. Биринчиси —
дарснинг дарс деб аталиши учун унда иштирок этади-
ган унсурларни ўзаро функционал боғлиқликда куриб
қўй томонли, статик мажмуни аниқлаймиз.

Дарс расмий таълим-тарбия соҳасининг бирламчи
асоси, узлуксиз таълим-тарбия жараёнининг ташкил
қилувчи ғисси, ўқитувчи ва педагогларнинг фаолият
кўрсатиш жойи экан, у қандай қисмлардан ташкил то-
лган? Жавоб: Дарснинг амалга ошириш учун, аввалам-
бор, **ўқувчи ёки талабалар** бўлиши шарт. Тўғрими? Тўғри,
бу дарснинг таркибий қисмларидан бири. Иккинчиси
дарсни олиб бориш учун **ўқитувчи ёки педагог** бўлиши
шартми? Албатта, бу дарснинг навбатдаги таркибий
қисми ҳисобланади. Шу билан бирга, дарсни амалга
ошириш учун синф хонаси ёки аудитория унинг ичи-
даги жиҳозлар — доска, стол ва ҳоказо, шу жумладан
ахборот узатиш мосламалари, яъни **техник воситалар**
зарурми? Зарур, бу — дарснинг учинчи қисми. **Ўқиту-
чи ва педагогларнинг дарс ўқишлари учун режа, да-
тур, дарслик ва бошқа бир қатор меъёрий ҳужжатлар**
қандай таълимий жараён дарс бўлиб ҳисобланиши.

1-расм.

суҳбат ёки оддийгина мулоқот бўлиб қолмаслиги учун
ўқитувчилар педагогик усул ва услублар билан қурол-
ланган бўлишлари шарт. Бу дарс деган бир бутунлик-
нинг ажралмас бешинчи бўлаги ҳисобланади (1-расмга
қараш).

Қуйида дарснинг таркибий қисмларининг ҳар би-
рини таснифлаб, улар орасидаги алоқалорликларни
кўрсатиб беришга ҳаракат қиламиз.

Қўриб турганимиздек, мажмунинг марказида «**ўқувчи
ва талаба**» деган ҳалқа жойлашган. Бунинг боиси шун-
даки, бутун таълим-тарбия тизими ва унда иштирок
этадиган оддий ва маънавий унсурларнинг ягона мақса-
да таълим олаётган инсонларда замон талабига жавоб
бериладиган ижтимоий сифатларни шакллантиришидир.

Ўз навбатида, талабаларнинг дарс жараёнида қатна-
шishiлари ва бир бутун деб номланган дарснинг тарки-
бий қисми бўлишликлари учун, улар қуйидаги сифат-

ларга эга бўлишлари керак. Биринчилан, дарсда қатнашиш учун келган талабалар ўзларига билим олишнинг мақсад қилиб олишлари шарт. Шу билан бир қаторда, дарсда қатнашувчи ўқувчи ва талабалар сараланиши бўлиши лозим. Бу — Ўзбекистонда қабул қилинган «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да қайд қилинган. Бошқа барча хорижий мамлакатларда у аллақачон амалда. Бу дегани, синфда ва аудиторияда йиғилганлар ёш жиҳатидан, фан турларига қизиқиши ва ишчи тили ҳамда иқтидорларининг бир бўлиши мақсадга мувофиқдир. Ундан ташқари, тарбияланувчиларнинг жисмоний руҳий ва ақлий ривожланиш даражаси ҳам бир-бирига яқин бўлиши дарснинг самарадорлигини янада оширади.

Дарснинг иккинчи таркибий қисмларидан бири, бўлиб ўқитувчи ва педагог. Бу узлуксиз таълим-тарбия тизимидаги билим берувчилар ва тарбияни амалга оширувчиларнинг умумий номи бўлиб, аслида узлуксиз расмий таълим-тарбия тизимининг турли босқичларида улар турлича номланадилар. Мактабгача таълим муассасаларида мураббий, бошланғич таълимда — устоз, умум ўрта мактабда — ўқитувчи, лицей ва коллежларда — педагог, олий ўқув юрғларида — илмий даражасига қараб — ассистент, катта ўқитувчи, доцент, профессор, олий таълимдан кейинги таълимда — профессор ва маляк олтиришда маърузачи деб юритилади.

Уларнинг вазифаси давлат томонидан тасдиқланган дастур асосида дарс ўтиш учун дарсни ташкил этиш ва шахсий ишчи режасида кўрсатилган билимларни таълим олувчиларга дидактиканинг барча тамойилларига мос равишда, бир қатор педагогик усуллардан ва ўқитишнинг техник воситаларида фойдаланиб етказиб беришидир.

Дарснинг навбатдаги таркибий қисми — дарсда керак бўладиган меъёрий ҳужжатлар. Уларга мутасадди ташкилотларда тасдиқланган намунавий дастур, ишчи дастур, ўқув режаси, тақвимий режа, дарслик, ўқув методик қўлланмалар, маърузанинг матни ёки дарс

лойиҳаси ва бошқа дидактик материаллар киради. Буларнинг ҳаммаси дидактика тамойилларига асосан тузилаётган бўлиб, ўзаро бир-бирига мос тушиши шарт. Узоқ хорижий мамлакатларнинг ҳаммасида буларни бир сўз билан *curriculum* дейилади.

Ўқитишнинг техник воситалари. Буларсиз дарсни амалга ошириш мумкин эмас. Ўқитишнинг техник воситалари таркибига: аудитория ёки синф хонаси, ичидаги жиҳозлар — парта ёки стол-стул, ўқитувчининг курсиси ва ишчи столи, маъруза учун минбар, доска ва ахборот узатиш техникалари киради. Ахборот узатиш техник воситаларга — кодоскоп, эпидоскоп, монитор-компьютер, овоз узатиш техникаси ва бошқа техник воситалар киради. Баъзилар ўқитиш жараёнига ахборот технологияларини қўллашни педагогик технология дегмоқдалар. Бу янглиш, албатта, ахборот технологиялари — педагогик технологиянинг таркибий бир қисми, холос.

Усул ва услублар. Бизга маълумки, инсон муаяйн мақсадга эришиши учун бир қатор усуллардан фойдаланади. Усул деб, мақсадга эришишда қўлланиладиган тадбир ва чораларга айтилади. Инсон бу усулларни маълум бир тартибда қўллайди. Усулларнинг қўлланиш тартибини турли номлар билан — методика, услуб, йўл, тарикат каби атамалар билан номлайдилар.

Педагогикада бу тушунчалар ўрин алмашиб қолган. Яъни дарс олиб бориш йўлини усул, бу йўлда қўлланиладиган тадбир ва чораларни услуб дейилиб кетилган. Бу дегани, фалсафа ва бошқа фаолиятларда қабул қилинган усул тушунчасини, педагогикада анъанавий равишда услуб (приём) маъносида қўлланиб келинмоқда.

Дарснинг бу беш бўлаги ўзаро функционал боғлиқликда бўлиб, бир бутунликни, яъни дарс деган мажмуни ташкил қилади. Бирининг мавжудлиги бошқасининг мавжудлигини тақозо этиб, бирининг йўқлиги бошқа барча қисмларнинг фаолиятини йўққа чиқаради. Дарҳақиқат, ўқитувчи бўлмаса, дарс бўлмайди. Ҳаммаси бўлса-ю, ўқувчилар бўлмаса ҳам дарс ўтиб бўлмай-

ди. Ҳамма қисмлари мужассамланиб, дарс ўтишнинг дастур ва дарслиги бўлмаса, дарс бўлмайди. Бўлган тақдирда ҳам, дарс дейилмайди ва ҳоказо.

Демак, дарс — аниқ мақсадли кўзлаб, ажратилган вақтда бир хил ёшдаги ўқувчилар билан ўқитувчи раҳбарлигида олиб бориладиган машғулот экан. Дарснинг мақсади, мазмуни ва ҳажми таълим стандартлари асосида белгиланади.

Дарс — таълимнинг асосий шакли экан, у илмий, тизимли, тушунарли, оқил ва фаол бўлиши, билимлар мустаҳкам ўзлаштирилиши, ўқувчи-талабаларнинг шахсий хусусиятлари эътиборга олинган ҳолда ташкил этилиши шарт. Бу — дидактиканинг асосий принципларидир.

Ҳозирги кунда узлуксиз расмий таълим тизимида таълим-тарбия синф-дарс шаклида олиб борилди. Инсониятнинг тарихий ривожланишига назар ташлайдиган бўлсак, таълимни ташкил этиш шакллари жамиятнинг тараққиёт босқичларига мос равишда амалга оширилиши кўрамиз.

Дастлабки даврларда таълим бериш одамларнинг меҳнат фаолияти, кундалик турмуши билан узвий боғланган ҳамда билим бериш ва ўргатиш якка тартибда олиб борилган.

Давр ўтиши билан кўнчиликка билим бериш эҳтиёжи пайдо бўла бошлаган. Таълимнинг мазмуни, билимларнинг мураккабланиши, болаларни гуруҳ-гуруҳ қилиб ўқитишни тақозо этгани ҳолда, таълим-тарбия билан шуғулланувчи мутахассислар, яъни ўқитувчиларни тайёрлаш зарурияти келиб чиқди.

Ўрта Осиё тарихига назар солар эканмиз, эраминдан илгариги минггинчи йилларда Зардуштийлик оташхона ибодатхоналарида қоҳинлар ёшларни тушлаб, уларга зарурий билим бериш билан шуғулланганлиги «Авесто» ва бошқа тарихий манбалардан бизга маълум бўлди. Тахминан шу вақтнинг ўзида болаларни бир жойга йигиб ўқитиш Мисрда ҳам ташкил қилинганлиги тарих саҳифаларидан бизга етиб келган. Мисрликлардан

ўрганиб, болаларни гуллаб ўқитиш одати қадимги Юнонистонда ҳам олиб борилганлиги, уларда Спарта ва Афина мактаблари бўлганлиги ҳаммага маълум. Аммо қадимда таълим-тарбияни қатъий чегараланган вақтда, бир хил ёнлаги болалар билан олиб бориш, таълим мазмунини босқичма-босқич бериш масаласига аниқлик киритилмаган эди.

Таълимнинг ташкилий масалалари Ал-Фаробийнинг «Фан ва ақл-заковат» асарида ўқув фанларини гуруҳларга бўлиб ўқитиш, уларнинг тарбиявий моҳиятини очиш масалаларига эътибор берилган. Бу масалалар Улугбек даврида ҳам кутарилиб, маълум даражада амалга оширилган.

Педагогика тарихида, таълим-тарбияни ташкил этишнинг асосий шакли дарс ҳисобланган синф-дарс тизимини, юқорида айтганимиздек, биринчи бор чех файласуф олими ва педогоги Ян Амос Коменский (1592–1670) ишлаб чиққан ва амалиётда жорий этган.

Бугунга келиб синф-дарс тизими ривожланиб, давр уни яхлит бир бугунлик — мажму сифатида идрок қилишликни тақозо этмоқда.

1.8. Педагогик технологиянинг қисқача тарихи ва замонавий таъриф

Замонавий педагогик технологияларни таълим-тарбия жараёнига татбиқ қилиш назариясининг шаклланиши маълум бир тарихий муддат оралиғида кечди. Ривожланган мамлакатларда таълим технологияси ва унинг муаммолари устида талқиқотлар олиб борилди ва уни талқиқ этувчи ташкилотлар тузилди, махсус журналлар нашр этилди. Бу жараён босқичма-босқич кўйидаги кўринишда амалга ошди.

1-босқич. XX асрнинг 30-йилларида, таълим-тарбия машғулотларини аниқ ва самарали ташкил этишга қўмаклашувчи усул ва услублар йиғиндиси «педагогик техника», уни амалга оширувчи «педагогик мастер» (педагогик маҳорат маъносида) номини олиб, ўша даврда таълимнинг энг самарали талбири ҳисобланган.

2-босқич. Ўтган асрнинг 50-йилларида таълим жараёнига техник воситаларни қўланиш, уларнинг имкониятларини такомиллаштириш, ахборот сифимини кенгайтириш, ахборотларни узатиш хизматини сифатли ташкил этиш ривожланиб, у ўқитишнинг техник воситалари (ЎТВ) ёрдамида амалга ошириш деб номланган русчада у ТСО деб аталган.

3-босқич. XX асрнинг 60-йиллари дастурий таълим (програмное обучение) жорий этилиб, унда таълим мақсадларига аниқлик киритилди, таълим жараёни, умумий бўлса-да, лойиҳалана бошланди. Шунингдек, таълим олувчилар томонидан назарий билимларнинг ўзлаштирилиш эҳтимолини олдиндан ташхислаш, таълим жараёнининг самарадорлигини аниқлаш, таълимнинг мақсадий натижаларини ўрганиш, таҳлил этиш жараёнлари жорий этилди.

4-босқич. Ўтган асрнинг 70-йилларидан бошланиб, шу кунгача давом этиб келмоқда. Бу даврда ўқитувчи маҳоратига боғлиқ бўлмаган ҳолда, педагогик жараён якунида кафолатланган натижаларга эришини, педагогик жараён самарадорлигини ошириш мақсадида, унинг мантикий қисмлар (модуллар)га ажратиб ўқитиш, аввалдан бутун дарс жараёни лойиҳасини тузиб олиш, унда ишлатиладиган педагогик усуллар ва ахборот технологияларининг қўлланиш жойларини аввалдан белгилаш, бутун педагогик жараёни доимо назоратда тутиб туриш, педагогик жараён самарадорлигини баҳолаш ва бошқа бир қатор масалалар ўртага ташланди ва маълум даражада, уларнинг ечими топилди.

Ривожланган мамлакатларда бу масалаларни ечиш учун махсус ташкилотлар барпо этилди. Чунинчи, АҚШ да Таълим Коммуникацияси Ассоциацияси; Англияда, Педагогик таълим Миллий кенгаши; Японияда 4 номли илмий жамоалар фаолият олиб бормоқдалар.

Ўзбекистонга бу ғоялар Россиядан 15–20 йил кечикиб келган. Республикамизнинг таълим муассасалари фаолияти жараёнига янги педагогик технологияларни

олиб киришга қаратилган ҳаракатлар, юргимиз мустақилликка эришганидан кейин бошланди. Сўнги беш йил давомида республикамизнинг бир қатор етакчи олий ўқув юрглари қошида инновацион (педагогик технология) марказлари жорий этилди. Мазкур марказлар томонидан ташкил этилган илмий семинар, қисқа ва узоқ муддатли курсларда олий ўқув юрглари, академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари ҳамда умумий ўрта мактабларнинг педагогик ходимлари иштирок этиб, педагогик технология ва ундан таълим жараёнида фойдаланиш борасидаги назарий ва амалий билимларга эга бўлишар. Олий мактаб муаммолар институти, Низомиёмиёи номидаги Тошкент давлат педагогика университети қошидаги марказ ва ЎзПФИТИда бу борада бир қатор ижобий ишлар амалга оширилмоқда.

Ривожланган мамлакатларда таълим технологияси борасида анча билимлар тўпланган бўлиб, айни вақтда улардан самарали фойдаланиб келинмоқда. Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги (МДХ) мамлакатларида, шу жумладан, республикамизда ҳам, бу йўналишда муайян тажриба тўпланган бўлишига қарамай, ҳар бир ҳудуднинг педагогик шароитидан халқининг менталитети ҳамда ўқитувчи ва педагогларнинг интеллектуал салоҳиятидан келиб чиқиб, ҳар бир мустақил далаатнинг миллий педагогик технология модели ҳали яратилмади. Шу жумладан, республикамизда ҳам. Бунинг асосий сабабларидан бири, аввал ҳам айтиб ўтганимиздек, МДХга кирувчи мамлакатларнинг педагог олимлари синергетик дунёқараш ва мажмулар назариясидан келиб чиқувчи, мажму ёндашув тамойилини тўла англаб етмаганликларидандир. Бу ҳолни, педагогик технологияга берилган таърифлардан англаса бўлади.

Педагогик технологияни ўқув жараёнига олиб кириш зарурлигини МДХга кирувчи мамлакатлар ичида биринчилар қаторида ҳар томонлама илмий асослаб берган россиялик олим В.П. Беспальконинг фикрича, «ПТ — бу ўқитувчи маҳоратига боғлиқ бўлмаган ҳолда

педагогик муваффақиятни кафолатлай оладиган ўқувчи шахсини шакллантириш жараёни лойиҳасидир».⁶

Россия олимларидан В.М. Монахов: «ПТ — аввалдан режалаштирилган натижаларга олиб боровчи ва бажарилиши шарт бўлган тартибли амаллар тизимидир», — деган қисқача таърифни бера туриб, унинг асосий хусусиятларига эътиборни қаратади.

«ПТ — ўқув жараёнини технологиялаштириб, унинг қайта тикланувчанлигини ҳамда педагогик жараён турғулигини ошириб, бу жараён ижрочисининг субъектив хусусиятларидан уни озод қилади»⁷, — дейди.

М.В. Клариннинг фикрича, ПТ — ўқув жараёнига технологик ёнланган ҳолда, олдиндан белгилаб олинган мақсад кўрсаткичларидан келиб чиқиб, ўқув жараёнини лойиҳалашдир.⁸

И.Я. Ларнернинг фикрига кўра, ПТ — ўқувчилар ҳаракатларида акс этган ўқитиш натижалари орқали ишончли англаб олинадиган аниқланган мақсадни ифодалайди.⁹

В.П. Беспальконинг ўзбекистонлик шогирдларидан Нурали Сайдахмедов ва Абдурахмон Очиловларнинг фикрича, ПТ — бу ўқитувчи (тарбиячи)нинг ўқитиш (тарбия) воситалари ёрдамида ўқувчи (талаба)ларга муайян шароитда таъсир кўрсатиши ва бу фаолият маҳсули сифатида улардан олдиндан белгиланган шахс сифатларини интенсив шакллантириш жараёнидир.¹⁰

Ўзбекистонлик педагог олим Б.Л. Фарберман педагогик технологияга қуйидагича таъриф беради: ПТ — таълим жараёнига янгича ёнланув бўлиб, педагогикада

⁶ Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. — М.: Педагогика, 1989. С. 192.

⁷ Монахов В.М. Аксиоматический подход к проектированию пед. технологии. — М.: Педагогика, 1997, №6. С. 26.

⁸ Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. — М.: Знание, 1989. С. 75.

⁹ Ларнер И.Я. Внимание о технологии обучения // Сов. Педагогика. 1990, №3. С. 139.

¹⁰ Сайдахмедов Н., Очилов А. Янги педагогик технология моҳияти ва замонавий лойиҳаси. — Т.: 1999. 7—8-бетлар.

ижтимоий — муҳандаслик онг ифодасидир. У педагогик жараёни техника имкониятлари ва инсоннинг техникавий тафаккури асосида стандарт ҳолга солиб, унинг оптимал лойиҳасини тузиб чиқиш билан боғлиқ ижтимоий ҳодисадир.¹¹

Бу таърифларни узоқ хорижда берилган таърифлар билан солиштириб кўриш учун япон педагог олими Т.Сакомото берган таърифни келтирамиз. «ПТ, — дейди Сакомото, — бу мажмули фикр юритиш усулини педагогикага сингдириш, бошқача қилиб айтганда, педагогик жараёнини муайян бир мажмуга келтиришдир».¹²

Бирлашган миллатлар ташкилотининг нуфузли идораларидан ЮНЕСКОнинг таърифи бўйича, «ПТ — бу билим бериш ва уни эгаллашда техника ва инсон ресурсларини ўзаро узвий боғлиқ ҳолда кўриб, бутун таълим жараёнини лойиҳалашда ва амалда қўллашда мажму ёндашув тамойилидан фойдаланишдир».¹³ АҚШ ва Германия олимларининг педагогик технологияга берган таърифи ЮНЕСКО берган таърифга яқин келади.

Келтирилган таърифларни илмий-фалсафий нуқтаназардан таҳлил қиладиган бўлсак, узоқ хорижда берилган таърифлар билан МДХ мамлакатлари олимларининг берган таърифлари бир-бирига яқин келса-да, фарқи ҳам анчалигини кўрамиз. Жумладан, Сакомото, ЮНЕСКО ва бошқа узоқ хорижий мамлакатларда берилган таърифларда мажму ёндашув тамойилига алоҳида урғу берилган. МДХ олимларининг ПТга берган таърифларида мажму ёндашув эслатиб ўтилмайди ҳам. Бунга изоҳнинг ҳожати бўлмаса керак. Ҳақиқатда эса, объектив борлиққа мажму ёндашув тамойилини яхши билган кишига, Сакомото айтганидек, «ПТ — ўқув жараёнини муайян бир мажмуга келтиришдир», деган ту-

¹¹ Фарберман Б.Л. Илғор педагогик технологиялар. — Т.: 1999. 4-бет.

¹² Юзявичене П.А. Теория и практика модульного обучения. — Каунас, 1989. С. 126.

¹³ Фарберман Б.М. Илғор педагогик технологиялар. 8—9 апрель, илмий-назарий семинар. — Т.: 1993. 3-бет.

шунча кифоя қилади. Бу тушунча орқали педагогик технологиянинг бошқа ҳамма хусусиятларини, яъни мақсадга йўналтирилганлигини, бир неча ўзаро узвий боғлиқ бўлган қисмлардан ташкил топганлигини ва бошқаларни англаб олса бўлади. Чунки бу хусусиятларнинг ҳаммаси, мажмулар назариясига биноан, мажму деб ном олган нарса ва ҳодисаларнинг ажралмас сифатларидир.

Педагогик технологиянинг юқорида қайд этилган хусусиятларидан ва мажмулар назариясининг қоиуниятларидан келиб чиқиб, унга қуйидаги кенгайтирилган таърифни берамиз.

ПТ — бу жамият эҳтиёжидан келиб чиқувчи олдидан белгиланган киши ижтимоий сифатларини самарали шакллантирадиган ва аниқ мақсадга йўналтирилган ўқув жараёнини мажму сифатида кўриб, уни ташкил қилувчи қисмлари бўлган ўқитувчи (педагог)нинг ўқитиш воситалари ёрдамида ўқувчи (талаба)ларга маълум бир шароитда муайян кетма-кетликда ва маълум бир педагогик усуллардан фойдаланиб, кўрсатган таъсирини назоратда тутувчи ва таълим натижасини баҳолаб берувчи технологиялашган таълимий тадбирдир.

II. Педагогик технология тамойиллари ва уларнинг изоҳлари

Педагогик технологияни таълим-тарбия жараёнида жорий этиш учун, педагогик фаолиятимизни педагогик технология моҳиятини ифода этувчи тамойилларга асосида амалга оширишимиз лозим.

Эслатиб ўтамизки, ҳар қандай тамойил (принцип) замирида, бизга боғлиқ бўлмаган, қандайдир қонуният, яъни зарурий алоқадорлик ётади. Зарурий ёки функционал алоқадорлик деганда, муайян нарса ёки ҳодисани бутун қилиб турган қисмлари орасидаги, уларнинг тадрижий ривожидан келиб чиқувчи боғлиқликларга айтилади. Бу боғлиқликлар шу нарса таърифи ривожининг ички заруриятидан пайдо бўлиб, илҳом ва ихтиёридан ташқаридаги нарсалар. Шунинг учун ушбу тамойил сифатида қабул қилиб, фаолиятимизни шу асосда олиб боришимиз тўғри бўлади.

2.1. Мажму ёндашувга доимо амал қилиш тамойили

Педагогик технологиянинг биринчи тамойили, бу «мажму ёндашувга доимо амал қилиш»дир. Бу дегани, ҳар қандай лойиҳасини тузишда ва уни амалиётда қўллаганда доимо мажму ёндашув тамойилининг қонун-қоидаларидан келиб чиқишлиқдир. Мажму ёндашув тамойилининг қонун-қоидалари, китобимизнинг 1.5-қисмида батафсил ёритиб берилган. Бу ерда, уларнинг баъзиларини эслатиб ўтамиз, холос. Биринчидан, ўрганилаётган ҳар қандай нарса ва ҳодисага бир бутунлик (мажму) сифатида қараш. Бу мажму ёндашув тамойилининг асосидир. Ҳар қандай бутунлик бир неча қисм (элемент)лардан ташкил топган бўлиб, улар ўзаро функционал боғлиқликда бўлади. Иккинчидан, ҳар қандай бутунлик

(мажму)нинг қисмлари ҳам бутунлик бўлиб, ўз навбатида, бир неча бутунлик (қисм)лардан ташкил топган бўлади. Бу деган сўз, ҳар қандай бутунлик ўзидан бир поғона пастдаги бутунликлардан ташкил топиб, ўзи ўзидан бир поғона юқоридаги бутунликка элемент бўлиб киради ва ҳокаю. Бу мажму ёндашувнинг поғонадорлик тамойилидир. Буларни батафсилроқ шу китобнинг 1.5-қисмидан билиб олгансиз.

Таълим-тарбия соҳасини ва унинг асосий қисми ҳисоблаган педагогик жараёни мажму сифатида кўришни китобимизнинг 1.6 ва 1.7-қисмларида етарлича ёритганмиз.

2.2. Ўқув фанини табақаланган модулларга ажратиш тамойили

Иккинчи тамойил — «ўқув фанини табақаланган модулларга ажратиш». Мажму ёндашув тамойилидан келиб чиқиб, дарс жараёнига педагогик технологияни жорий қилмоқчи бўлсак, биринчи навбатда, бутун ўқув фанини бир бутунлик деб билиб, бу фан ичидаги билимларнинг турига ва ички боғлиқлигига қараб, бир поғона пастда турган, бир нечта бутунликларга ажратиш чиқамиз. Буни шартли равишда катта модуллар деб номладик. Аслида, ҳар қандай ўқув дастур ва дарсликларда билимларнинг тури ва ўзаро боғлиқликларига қараб, боб-бобларга ажратилган. Уларни, яна бир мартаба мажмулар назариясининг тамойиллари билан келиб чиққан ҳолда таҳлил қилиб, катта модуллар деб номласа бўлади. Модулларга ажратиш жараёнининг иккинчи босқичи, катта модуллар ичида ўрта модулларни ажратишдир. Бу жараёнда ҳам, катта модул ичидаги билимларнинг ўхшашлиги, мазмунининг нисбатан тугалланганлиги ва бир дарс мобайнида берилган билимларнинг ҳажмидан келиб чиқиб, ўрта модулларга бўлиб чиқамиз. Ҳар бир ўрта модулдаги билимлар ҳажми, вақт жиҳатидан бир дарсда бериб ўлгурилишини кўзда тутиш керак. Яъни битта ўрта модулдаги билимларни, битта дарс жараёнида бериб ўлгурилиши

зим. Одатда, анъанавий дарсликларда, битта дарс мобайнида ўтиладиган билимларни алоҳида параграфлар қилиб ажратиб берилган. Умуман олганда ҳар бир параграфни бир ўрта модуль деса бўлади. Бироқ, баъзи фанларда, мазмун жиҳатидан билимларни гуруҳлаштириб ажратилган параграфлар катта бўлиб, уларни бир дарс мобайнида ўтиб бўлмайди. Шунда бир параграфдаги жамланган билимларни икки ўрта модуль (дарс), гоҳида учта ўрта модуль мобайнида ўтилади. Шунинг учун, бир параграф битта ўрта модуль бўлади деб туриб олмай, бир параграфда иккита гоҳида учта ўрта модульга бўлишлик, модулларга ажратиш тамойилини бузмайди. Модулларга ажратишнинг кейинги босқичи, ўрта модуль (битта дарс) ичида кичик модулларни ажратишдир. Тажриба шуни кўрсатдики, ҳар бир ўрта модульда бешта ёки олтига кичик модулни ажратса бўлади. Шулардан биринчиси, ўтган дарсни мустаҳкамлаш модули бўлса, иккинчи ё учинчи (билимлар мазмуни ва ҳажмига кўра) янги билимларни беришга ажратилди, тўрт ва бешинчи модуллар ўтган дарсни мустаҳкамлаш ва самарадорлигини текшириш ҳамда уйга ва-зифа бериш модулларида ташкил топган бўлади.

2.3. Берилган билимни талабалар англашлари, хотирасида сақлашлари ва амалиётда қўлланишларини бир вақтнинг ўзида олиб боришликни таъминлаш тамойили

Учинчи тамойил. Берилган билимни ўқувчи ва талабалар тўлиқ англаб ўзлаштириб олишлари учун, дарсда албатта муаммоли вазият шакллантирилиши шарт. Талабаларда берилиши кўзда тутилган билимга қизиқиш уйғотиб, сўнгра билимни бера бошласангиз, самараси юқори бўлади. Муаммоли вазиятни шакллантириш учун ҳаётдан мисол келтириб туриб, талабаларга савол берилади. Талабалар саволга жавоб беришини бир оз бўлса-да кугилади. Кўп кугилса, дарсга бўлган қизиқиш сусайиб кетади ҳамда ажратилган вақтдан унумли фойдаланилмай қолинади. Шунинг учун, тўғри ёки нотўғри

бўлишидан қатъи назар, бир-икки талабанинг жавоби-
ни эшитганингиздан сўнг, уларнинг жавоби давомида
тўғри жавоб айтилади. Шунда талабалар дарсда бери-
ладиган билимни яхши англаб етадилар. Берилган би-
лимни талабалар ўз тафаккурларида сақлашлари учун,
бу билим ҳар турли қилиб, камида 4–5 маротаба қай-
тарилади. Шунда дарсда эгалланган билим хотира сап-
дига кириб улгурadi. Бу педагогика ва психология
илмларининг бир қатор тадқиқотлар олиб бориб аниқ-
лаган қонунияти. Яъни миқдор сифатга ўтиши учун,
уни бир неча бор 4–5, гоҳида 6–7 маротаба қайтариш-
га тўғри келади. Англаб етилиб, тафаккурда сақланиб
қолинган билим асосида, кўникма ҳосил қилиш учун,
билим албатта амалиётда қўлаб кўрилиши шарт. Маш-
ғулотивингиз амалий ишлар билан боғлиқ бўлса, талаба-
ларга билимни улар англайдиган қилиб берганингиз-
дан сўнг, шу билим асосида бажариладиган ишни, та-
лабалардан амалда бажариб беришларини талаб қила-
сиз. Агар машғулотивингиз назарий билимларни эгаллаш
билан боғлиқ бўлса, англайдиган қилиб берган барча
билимларни, талабалардан қайтариб, айтиб беришлар-
ини ва албатта, бу билимларни уйла, бир қатор машқ-
лар орқали мустаҳкамлашни талаб қилинг. Шунда бе-
риладиган билимни талабалар англашлари, тафаккур-
ларида сақлашлари ва амалиётда қўлланишларини бир
вақтнинг ўзида олиб борган бўласиз. талабалар эса, бу
билимни англаб етиб, ўзлаштириб олган бўладилар.

2.4. Мақсадларнинг натижалари феъллар шаклида бўлишлиги тамойили

Тўртинчи тамойил. Бу тамойил аввалги тамойилнинг
давоми бўлиб, педагоглардан, талабаларга берилган
билимни, албатта, уларнинг кўникмасига айлантириб
беришни талаб қилади. Берилган билимнинг якуний
натижаси кўникма шаклида бўлишлик деганда, тала-
баларнинг эгаллаган билимлари асосида қандайдир ам-
лий фаолиятларни бажара олишлари тушунилади. Бу
ҳаракатлар феъл шаклида бўлиб, иш-ҳаракатнинг ба-

жарилганлигини билдиралади. Берилган назарий билим асосида қандайдир иш-ҳаракатни бажариш деганда, талабалар берилган билимни, камида, мустақил равишда айтиб бера олишликларини ҳам англайди. Агар берилган билим қандайдир амалий фаолият билан боғлиқ бўлса, талабалар, албатта, берилган билим асосида муайян бир амалий ишни бажаришлари шарт. Бу педагогик технологиянинг асосий талаби ва тамойилларидан биридир. Шунинг учун, дарс якунида эришилгани лозим бўлган амалий ҳаракатлар лойиҳасини аввалдан тузишда феъллардан фойдаланилади.

2.5. Таянч тушунчаларни белгилаш тамойили

Бешинчи тамойил. Педагогик технология асосида дарс лойиҳасини тузишда, шу дарс модуллари ичидаги таянч тушунчаларни белгилаб олиш зарур. Таянч тушунчалар деб, дарсда бериладиган ҳар бир билимнинг ички моҳияти алоҳида бир тушунчада ифода этилишига айтади. Масалан, битта дарсда талабаларга янги ахборот бериш учун иккита модуль ажратилган. Ҳар бир модулда, қандайдир иккита ёки учта янги билим берилиши кўзда тутилмоқда. Бу билимларни сиз тушунчалар орқали талабаларга билдирасиз. Бу тушунчаларнинг ичида битта, иккита ёки учтаси, шу билимнинг моҳиятини очиб беради. Дарс ўтишдан олдин, шу таянч тушунчаларни аниқлаб олишлик лозим ва дарс жараёнида, уларни доимо кўзда тутиш керак.

2.6. Назорат саволларини ва талабаларнинг билим ҳамда кўникмаларини баҳолашнинг тур ва мезонини аниқлаш тамойили

Олтинчи тамойил. Назорат саволлари таянч тушунчалар асосида тузилиб, таянч тушунчалар оз бўлса, уларнинг ўзидан текшириш учун саволларни тузса бўлади. Таянч тушунчалар кўп бўлса, ичидан энг муҳимларини танлаб олиб, савол шаклига келтириб, назорат саволлари тузилади.

Билимларни назорат қилишда қўйиладиган балл ва баҳолар ўқувчи ҳамда талабаларда қандай таассурот қолдирганини, ўртоқларининг ўқишидаги ютуқ ва камчиликларига қандай муносабатда бўлишларини доим қузатиб бориш учун керак. Ўқувчи ва талабалар билимининг назорат қилиш ҳамда баҳолаш ўқув йили давомида ҳар доим ва мунтазам амалга оширилиши учун рейтинг тизими жорий қилиниб, тартибли ва доимий баҳолаш учун имкониятлар очиб берилди.

Педагогика фани билимларни ўз вақтида назорат қилиш ва баҳолашнинг учта вазифаси борлигини кўрсатади:

1. Ўзлаштиришнинг назорат қилиш ва баҳолаш натижаларига қараб Давлат таълим стандартлари қандай бажарилаётганини назорат қилиш, таҳлил этиш ва вазифаларни белгилаш.

2. Билимларни назорат қилиш ва баҳолаш натижаларида ўқувчи ва талабаларда билимлар янада кенгайди. Бу билан ўқув юртлиари олдида турган таълимий мақсад бажарилади.

3. Таълим соҳасидаги яхши натижалар ёшлар тарбиясига ижобий таъсир кўрсатади. Уларда кўтаринки руҳ, ўз кучига бўлган ишонч ва қизиқишлар пайдо бўлади. Шунинг учун ҳам ўзлаштиришнинг назорат қилиш таълим тизимининг ажралмас қисмидир. Назорат жараёнида ёзма, оғзаки ва амалий усуллардан фойдаланилади.

Бу жараёнда оғзаки сўраш орқали ўзлаштиришнинг назорат қилиш, айниқса, мактабларда кенг тарқалган. Бу, асосан, савол-жавоблар орқали олиб борилади. Бунда якка сўраш, фронтал сўраш каби турлардан фойдаланилади.

Бу турдаги назорат усули жуда кўп вақт талаб қилганлиги сабабли, назорат жараёнини фаоллаштиришда кам вақт ичида кўп сонли талабаларнинг назорат қилиш мақсадида бир қанча рационал услублар, жумладан, техник воситалардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Чет эл тажрибалари ва ўзимиздаги кўпшаб тажрибалар натижасида рейтинг услуби бугунги куннинг назорат мезони деб қабул қилинган.

Рейтинг — баҳолаш, тартибга келгириш, таснифлаш, бирор ҳодисани олдиндан белгиланган шкала бўйича баҳолаш. Рейтинг ёрдамида ўқувчи-талабаларни, улар учун умумий бўлган хусусиятлар даражасига қараб дастлабки таснифлаш амалга оширилади.

Шкалалаш — аниқ жараёнларни рақамлар тизими ёрдамида моделлаштириш. Улар турли — сифат, тавсиф миқдорий услублардан иборат. Рейтинг назоратида тест ҳам самарали қўлланилади.

Тест деганда, аниқ вазифанинг такомиллашганлик даражасини аниқлашда сифат ва миқдорий ўлчамларни белгилаш имконини берадиган, фаоллиқнинг бирон шаклини, бирон аниқ тошмириқ шаклидаги синов курали тушунилади.

Тестнинг афзаллиги қуйидагилардан иборат:

- назорат учун кам вақт сарфланади;
- назарий ва амалий билимлар даражасини объектив шароитда аниқлаш имконини беради;
- кўп сонли талабалар билан бир вақтнинг ўзида назорат олиб бориш мумкин;
- билим натижалари ўқитувчи томонидан тезкорлик билан текширилади;
- барча талабаларга бир хил қийинликдаги саволлар берилиб, бир хил синов ўтказилади.

Ҳозирги кунда узлуксиз таълимнинг умумий таълим, ўрта махсус, касб-ҳунар ва олий таълим босқичларида ўқувчи-талабалар билими рейтинг тизимида баҳоланади. Баҳолашнинг бундай шакли ўқувчи-талабаларнинг бутун ўқини давомида ўз билимларини ошириш учун муқтазам ишлаш ҳамда ўз ижодий фаолиятларини такомиллаштиришнинг рағбатлангириш юзасига асосланади.

Рейтинг назорат тизими асосида ўқув режасига кiritилган ҳар бир фан бўйича талаба ўзлаштиришнинг сифат курсаткиларини баллар билан баҳолаш ётади.

Ҳар бир чорак ва семестрдаги фанлардан тушланган баллар йиғиндиси талабанинг курс рейтингини ташкил этади.

Ҳар бир фан бўйича ўқувчи ва талабанинг ўзлаштирилишини баҳолаш чорак ва семестр давомида мунтазам равишда олиб борилади ва қуйидаги назорат турлари орқали баҳоланади: жорий назорат, оралиқ назорат ва якуний назорат.

Жорий назорат — бу ўрганилаётган мавзуларнинг ўқувчи ва талабалар томонидан қандай ўзлаштирилаётганлигини мунтазам равишда дарс жараёнида назорат қилишдан иборат. Бу назорат ўқитувчи томонидан ўтказилиб, талабанинг билим даражасини шу фаннинг ҳар бир ўрға модуль бўйича аниқланиб боришини кўзга тутади. Бу эса ўқувчининг узлуксиз билим олиши ва натижасини мунтазам назорат қилиб боришни назарда tutadi.

Оралиқ назорат — бу мазкур фан бўйича ўтилган бир неча мавзуларни ўз ичига олган катта модуль бўйича талабанинг билиминини аниқлаш демак. Оралиқ назорат дарсдан таниқари вақтда ўтказилади ва талабаларга ўзлаштирилиш кўрсаткичларинини ошириш имконинини беради.

Якуний назорат — бу назорат семестр учун белгиланган мавзулар тўлиқ ўқитилиб бўлингач, ўтилган мавзулар бўйича олинади. Семестрдаги рейтинг баҳоси жорий, оралиқ ва якуний назоратларда туиланган баллар бўйича аниқланади.

2.7. Ўрға модуллардаги дарсларнинг тури ва типини аниқлаш тамойили

Еттинчи тамойил. «Амалга оширмоқчи бўлаётган педагогик жараёнимиз қандай дарс тури ва типига тааллуқли?» деган саволга жавоб бериш учун дарснинг турлари ва типлари тўғрисидаги маълумотга эга бўлишимиз шарт.

Дарснинг маантиқий тузилишини ва билиш жараёнининг характерига қараб, дарслар — **кириш дарси**; эгалланадиган билимлар билан бирламчи танишиниш дарси; янги билимларни эгаллаш дарси; эгалланган билимларни амалиётда қўллаш дарси; кўникмалар ҳосил қилиш дарси; умумлаштирилиш, қайтариш ва мустаҳкамлаш дарси; текширув дарслари; аралаш дарс, деган турларга ажраладилар.¹⁴

¹⁴ Иванов С.В. Типы и структуры урока. — М.: 1952.

Назариётчи ва амалиётчи педагоглар орасидаги кенг қўлланилаётган дарс таснифларидан бири М.А. Данилов билан Б.П. Есинов ишлаб чиққан тасниф ҳисобланади.¹⁵ Улар ўз таснифларига икки дидактик мақсадлар ва дарснинг узлуксиз тизимдаги ўрнини асос қилиб олганлар. Булар қуйидагилардир: 1) аралаш дарслар; 2) янги материал билан танишини; 3) олинган билимни мустаҳкамлаш; 4) ўрганилган нарсани тартибга келтириш ва умумлаштириш; 5) билим ва кўникмаларни ҳосил қилиш; 6) билимларни текшириш.

Дарслар яна уларни ўтиш асосига қараб, қуйидаги гурларга ажралади:

1. а) дарс-лекция; б) дарс-суҳбат; в) кино дарси; г) назарий ёки мустақил ишлар дарси; д) аралаш дарс.

2. а) мустақил ишлар дарси; б) дарс-лаборатория; в) амалий ишлар дарси; г) дарс-экскурсия.

3. а) оғзаки сўраш; б) ёзма синов; в) синов; г) синов амалий назорат; д) назорат иши е) аралаш дарс.

Дарслар ички тузилишига қараб ҳам типларга бўлинади. Коменский ва Гербартлардан бошлаб, шу кунгача дарснинг тўрт бўлакдан иборат бўлган типги ҳукм суриб келмоқда. Буларга: янги билимларни эгаллаш учун тайёрланиш; янги билимларни эгаллаш; янги билимларни мустаҳкамлаш ва тизимга келтириш; эгаллаган билимларни амалиётда қўллаш. Биз буларни кичик модуллар демоқдамиз. Бу типдаги дарс аралаш дейилади.

Унинг шу кунгача сақланиб келишининг сабабларидан бири, аралаш дарсдаги тўрт унсур истаган кетмакетликда қўлланиши мумкин. Шу билан бир қаторда бу типдаги дарс жараёнида дидактиканинг деярли барча талабларига эришини осон. Шунинг учун ҳам, тадқиқотчиларнинг айтишларича, 80% дарслар шу типда олиб борилад экан.

Бу гурдаги дарсларнинг афзаллиги яна шундаки, улар жараёнида ҳукм сурувчи қонуниятларга мос келани. Бу дарсларда ўқитувчи ва педагоглар, ўз шароитла-

¹⁵ Данилов М.А., Есинов Б.П. Дидактика. — М.: 1957.

ридан келиб чиқиб, таълим олувчиларнинг қабул қилиш имкони, тайёргарлик даражаси ва бошқа бир қатор омилларни ҳисобга олган ҳолда, дарсга ажратилган вақтни дарс ичидаги тўрт унсурга ихтиёрий равишда тақсимлай оладилар.

Аралаш дарсларнинг юқорида айтилган ютуқлари билан бир қаторда, камчиликлари ҳам оз эмас. Чунончи, аралаш дарсларда, ундаги тўрт унсурнинг ҳаммасига вақт етишмайди. Дарс олиб боровчиларнинг ихтиёридан ташқари, аввалги дарсни яхши қайтариб чиқмаш деган муаллимга албатта янги билим бериш учун кам вақт қолади. Янги берилган билимни ва уйга вазифа беришни қоидали қилиб амалга оширишни айтмай қўя қолайлик. Шунинг учун кейинги вақтда, педагогик амалиётда бир турдаги фаолият билан шуғулланувчи дарслар пайдо бўла бошлади. Буларга: янги билимларни эгаллаш дарслари; янги кўникмаларни ҳосил қилиш дарслари; билимларни умумлаштириш ва тизимга келтириш дарслари; билим ва кўникмаларни текшириш ҳамда хатоларни тузатиш дарслари; билим ва кўникмаларни амалиётда синаб кўриш дарслари. Бу дарс типлари шундай номлангани билан, дарс ичидаги аралаш дарсларнинг тўрт унсурининг бири узайтирилиб, қолганлари қисқартирилган бўлади. Масалан, дарсларга ажратилган 45 дақиқани — янги билимларни эгаллаш дарс типига ўтказиб, дарсни ташкил қилиш ва ўтган дарсни қайтариш қисмига 2—3 дақиқа берилади. Бу вақтда ўқитувчи ўтган дарсни қайтармай, қисқача эслатиб ўтади, холос ва ҳоказо. Қуйида бу типдаги дарсларнинг ички тузилишини кўриб чиқамиз.

Янги билимларни эгаллаш дарси ёки уни тушунтириш дарси ҳам деб юритилади. Бу типдаги дарс қисмларининг тахминий жойлашуви қуйидагича.

1. Илгари ўтилган билимларни эслаш.
2. Янги билимлар бериш.
3. Янги билимнинг ўзлаштирилганлигини текшириш.
4. Назарияни қўллаш намунасини кўрсатиш.
5. Уйга вазифа бериб, дарсни якунлаш.

Эгалланган билим ва кўникмаларни мустаҳкамлаш дarsi қуйидаги элементларни ўз ичига олади:

1. Назарий билимларни эслаш.
2. Эгаллаган билимлар бўйича машқлар қилиб, кўникма ҳосил қилиш.
3. Дарсни яқинлаш.
4. Уйга вазифа бериш.

Такрорлаш дarsi. Эгалланган билимларни мустаҳкамлаш билан такрорлаш дарслари орасида анча умумийлик мавжуд. Бу умумийлик, энг аввало, мазкур дарсларнинг вазифалари ва дарснинг ички тузилишига тааллуқлидир. Шу билан бирга, бу дарсларнинг орасида такрорланаётган аввалги дарсларда материал тўлиқ берилмаган, баъзи жойлари такрорланади. Билган нарсасини ҳадеб такрорлайвермайди. Такрорлаш дарсларида авваллари билмай қолган жойлари такрорланади.

Эгаллаган билимларни умумлаштириш ва билим ҳамда кўникмаларни такомиллаштириш дarsi.

Бу дарснинг элементлари қуйидагича:

1. Умумлаштирувчи билимга доир билимларни эслаш.
2. Билимларни умумлаштириш ва улар орасидаги функционал алоқадорликни кўрсатиш.
3. Назарий билимларнинг ўзлаштирилганлигини текшириш.
4. Билимларни умумлаштирган ҳолида билан таништириш.
5. Мавзу бўйича эгалланган билимларга ҳосил қилинган кўникмаларни такомиллаштириб, малака даражасига етказиш.
6. Дарснинг натижаларини яқинлаш.
7. Уйга вазифа бериш.

Эгаллаган билим ва кўникмаларни текшириш (контроль) дarsi. Назорат иши ўтказиладиган дарснинг тузилиши мураккаб эмас. Ўқитувчи топшириқларни эълон қилади, ўқувчи ва талабалар уларни бажарадилар ва дарс охирида ишлар йиғиб олинади. Назорат ишининг саволлари ва топшириқлари шундай ифодаланиши керакки, ўқувчиларнинг жавобларидан улар билимларни

шунчаки эслаб қолгани эмас, балки ишнинг моҳияти-
ни тушунгани ҳам кўриниб туриши лозим.

2.8. Ўрта модуллардаги педагогик жараёни амалга ошириш усул ва услубларини белгилаб олиш тамойили

Саккизинчи тамойил. Педагогикада ўқитиш усули деб, таълимий мақсадларга эришишда қўлланиладиган педагогик чора-тадбирлар, яъни услублар йиғиндисига айтилади. Ваҳоланки, юқорида айтганимиздек, бошқа фаолият соҳаларида буни услуб — методика деб номлайдилар.

Педагогикада ҳам методика деган тушунча мавжуд. Бу тушунча, таълимий мақсадга эришишда қўлланиладиган педагогик усул ёки чора-тадбирларни қўллаш йўриқномаси сифатида тушунилади.

Педагогикада усул атамаси устида бошқа тушунчалар ҳам мавжуд. Чунончи, усулларни педагог қўлайладиган бўлса — ўқитиш усули, талаба қўлайладиган бўлса — ўрганиш усули дейилади. Ўқитувчи ва талабаларнинг билим эгаллаш мақсадида биргаликда қўлайладиган усулларни матрифий ёки педагогик усуллар дейилади. Усул ва услублар юзасидан бошқача фикрлар ҳам мавжуд.

Ҳар бир таълимий усулни бир бугунлик (мажму) деб билиб, уни танкил қилувчи унсурларни таҳлил қилиб чиққанда, уларнинг ҳар бири услуб (приём) бўлиб чиқмоқда. Эътибор беринг, услубнинг фалсафий талқинида, мақсадга етишишда қўлланиладиган усуллар тизими услуб деб айтилган. Педагогикада унинг акси бўлиб чиқмоқда. Яъни педагогик мақсадга эришишда қўлланиладиган усулнинг бир унсури педагогик услуб бўлмоқда. Бу тушунчалар педагогика илм-фанида анъанавий қўланиб келинганлиги учун, биз ҳам шунга бўйсуниб, педагогикада қабул қилинган тушунчалардан фойдаланамиз.

Таълимий усул — мураккаб, кўп поғонали, кўп қиррали диссептив, очик, қайтарилувчан марказлашган ижтимоий мажму бўлиб, дарс жараёнини амалга оширишда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Педагогик усулларда, таълим жараёнида объектив мавжуд бўлган қону-

ниялар, таълим мақсади, мазмуни, тамойиллари ва таълим беришнинг шакллари ўз ифодасини топган бўлади. Таълим-тарбия усулларида дидактиканинг барча тамойиллари (принциплари) ўз ифодасини топган экан, улар ўзаро функционал боғлиқ бўлиб, таълим усуллари ўзгариши билан дидактика принциплари ҳам такомиллаша боради ва бугун узлуксиз таълим-тарбия жараёнининг такомилга ўз таъсирини ўтказди.

Педагогик усуллар таркибида **объектив ва субъектив** услублар деган қисмлар мавжуд. Педагогик усулнинг таркибидаги объектив услубларга, ҳамма усулларда истисносиз ва доимий равишда ҳукм сурадиган қонуниятлар қонун ва қоидалардан ҳамда таълимий мақсад, мазмун ва шаклидан келиб чиқувчи услублар кирadi. Субъективларига ўқитувчи ва педагогнинг шахсий сифатларидан, ўқувчи ва талабаларнинг ҳамда ўқув жараёнининг ўзига хос хусусияти ва шароитидан келиб чиқувчи услублар кирadi.

Ҳар қандай педагогик усулни шакллантиришда, албатта, объектив услубларга суянилади. Ҳеч қачон субъектив услубларга кенг ўрин берилмаслиги керак. Объектив услублар билан субъективларининг орасидаги муносабатларни оптималлаштириш устида доимий тортишувлар бўлган ва бўлиб келмоқда. Педагогик усулларни ривожлантириш учун, албатта, субъектив услублар билан улар бойитиб борилиши керак, аммо бу ҳаракат меъёридан ошиб кетмаслиги лозим. Айнан, субъектив услубларни яратиш ва улардан педагогик амалиётда фойдаланиш педагогнинг ўз касбининг моҳир устаси бўлиб етишганининг белгиси ҳисобланади.

Объектив услублар билан субъективлари орасидаги нисбатни мувозанатла ушлаш жуда қийин. Чунки педагогик усул ўқитувчи ва педагогларнинг дарс беришдаги асосий қуроли бўлиб, ўқитувчи режалаштирган мақсадни, мақсадга эришиш чора-тадбирларини, қийилган мақсаддан келиб чиқувчи ва ечилиши шарт бўлган масалалар тизимини, таълим-тарбия жараёнининг маънавийлиги, ахборот манбаларини, ўқитувчининг маҳора-

тини ва бошқа кўлаб нарсаларни ўзида ифодалаш керак.

Кўриб турганимиздек, педагогик усул кўп қиррали ижтимоий борлиқ бўлиб, унга таъриф берганда, унинг ҳамма томонларини ифодалаш қийин. Шунинг учун унга қуйидагича қисқача таъриф бериш мумкин.

Педагогик усул — бу таълимий мақсадга эришиш йўлидаги ўқитувчи ва талабаларнинг биргаликда, муайян режа асосида қиладиган ҳаракатларининг тартиби.

Педагогик усул кўп томонли бўлгани учун ҳам, уни гуруҳлаштирганда истаган жабҳасини асос қилиб ола бўлади. Шунинг учун ҳам педагогик усулларнинг таснифи жуда кўп. Педагог ва ўқитувчилар учун усулларни турларга ажратганда, албатта, педагогик амалиёт талабларидан келиб чиқишлик тўғри бўлади.

Қуйида педагогик усуллар таснифларининг баъзи бирларига эътиборингизни қаратамиз.

1. Анъанавий тасниф ўзининг илдизи билан қадимий фалсафий ва таълимий тизимларга бориб тақалади. Шу кунда бу таснифнинг замон талабидан келиб чиқиб, такомиллашган вариантлари мавжуд. Бу типдаги тасниф билим манбаларини ўзига асос қилиб олган. Билим манбаларига қуйидагилар киритилган: амалиёт ва кўргазмалар (эмперик билимлар манбаи); оғзаки сўз ва китоб (назарий билимлар манбаи), ахборот технологиялари — видео, телевизор, компьютер ва интернет тармоқлари (ҳам кўргазмалар, ҳам назарий, ҳам эмперик билимлар манбаи). Бу тасниф орқали усуллар беш тоифага ажратилган: амалий, кўргазмалар, оғзаки, китоб билан ишлаш ва виртуал (видео, компьютер, интернет).

Бу усулларнинг ҳар бирининг ўзини намоён этиш услублари бор (қуйидаги жадвалга қаранг).

2. Белгиланган мақсадга қараб таснифлаш. Бунда, дарс босқичларининг кетма-кетлиги умумий асос қилиб олинган. Уларда қуйидаги усуллар ажратилган: билим эгаллаш; кўникма ва малакалар ҳосил қилиш; билимни амалиётда қўллаш; ижодий фаолият; мустаҳкамлаш; билим, кўникма ва малакаларни текшириш.

Амалий	Кўргазмалар	Оғзаки	Китоб билан ишлаш	Виртуал
Тажриба, амалий машқ, ўқув-ишлаб чиқариш мижолати	Иллюстрация, намоён, кузатиш	Айтиб бериш, тушунтириш, ҳикоя, суҳбат, курсатма бериш, маъруза, баҳс, мунозара	Ўқиб, ўрганиш, реферат ёзиш, кўриб чиқиш, баён қилиш, режа тузиш, конспект тузиш	Кўриш, таълим олиш, машқ қилиш, назорат

3. Билиш фаолиятининг типига қараб усуллар қуйидагиларга ажралади: ахборотли-рецензив ёки иллюстратив-тушунтириш; репродуктив; муаммоли баён; эвристик ёки ярим тадқиқот ва тадқиқот. Бу типдаги усуллар билиш фаолиятининг кучланишига қараб гуруҳлаштирилган. Бу усул, ўқувчи ўқитувчи ҳамкорлигида билим олиш жараёнидаги фаолиятида тафаккурини қанчалик ишлатиши билан изоҳланади.

Агар ўқитувчи томонидан ташкил қилинган билиш фаолияти, унинг берган билимларини эслаб қолиш ва уларни қайта айтиб бериш билан боғлиқ бўлса, унда ўқувчилар ақлини фаол ишлатмай, хотирасини ишга солиб ёд олиш билан чекланадилар. Бундай усул репродуктив усул дейилади. Агар ўқитувчи талабалар тафаккурини юқори куч билан ишлатишга мажбур қиладиган усулларни қўлласа, улар ярим тадқиқот ва тадқиқот усуллари дейилади.

Ахборотли-рецензив усуллар қуйидаги белгилар билан изоҳланади:

1) ўқувчи ва талабаларга билимлар тайёр ҳолда берилади;

2) ўқитувчи турли услублар билан бу билимларни талабалар қабул қилиб олишларни таъминлайди;

3) талабалар бу билимларни ўзлаштириб (рецензия), уларни тафаккурдан ўтказиб, хотирасида сақлайди.

Бундай усулларни қўллаганда барча ахборот манба-

таъсирчан ва инчунин болалар хотирасида узоқ сақланиши билан бошқа усуллардан ажралиб турали. Бу усулнинг камчилиги, унга кун вақт ҳамда ўқувчи ва ўқитувчилардан анчагина куч сарфланишини талаб қилади.

4. Дидактик мақсадларга кўра усуллар икки гуруҳга ажралади: биринчиси — билимларнинг бирламчи ўзлаштирилишига хизмат қилувчи усуллар; иккинчиси — эгалланган билимларни мустаҳкамланига ва такомиллаштиришга йўналтирилган усуллар.

Биринчи гуруҳга: ахборот — ривожлантирувчи усуллар (оғзаки баён, суҳбат, китоб билан ишланш), эвристик (изланувчан) усуллар (эвристик суҳбат, мунозара, лаборатория ишлари); тадқиқот усуллари киради.

Иккинчи гуруҳга: машқ (нусхага қараб кўчириш, шарҳланган машқлар, вариантли машқлар ва ҳоказо) ва амалий машғулотлар киради.

5. Бир печа бор, бинар ва ярим бинар усулларни яратишга уриниб кўрилган. Бунда усуллар икки ва ундан ортиқ белгиларига қараб гуруҳлаштирилади. Масалан, билим бериш усуллари билан билим олиш усулларини бириктириш ва ҳоказо.

Усуллар назарияси тинимсиз тараққий этиб, барча ўқитувчи ва педагоглар талабига бирдай жавоб берувчи усуллар изланмоқда. Шу изланишлар натижаси сифатида ўқув жараёнининг технологияланган усули вужудга келади.

2.9. Ўрта модуллардаги педагогик жараёнларни ахборот технологиялари ва дидактик материалларнинг қўлланиш ўрнини белгилаш тамойили

Тўққизинчи тамойил. Бунинг учун ўқув муассасасида бор бўлган ахборот узатиш техникалари ва кўргазма қуроллар ҳамда бошқа дидактик материаллар ичидан мавзуга мосларини топиб, ўрнини белгилаб чиқиш зарур бўлади

III. Замонавий педагогик технология асосида «Педагогика» фанини ўқитишнинг ўзбек миллий модели

3.1. Педагогик жараёни лойиҳалаш алгоритми

Т/р	Лойиҳа тузиш босқичлари ва бажариладиган амаллар
1.	Ўқув фанини бир бутунлик деб билиб, мазмун ва ҳажми жиҳатидан катта ва ўрта модулларга ажратиш ҳамда катта модуллар мақсадларини белгилаш.
2.	Муайян катта модуль таркибидаги ўрта модулларнинг номлари ва мақсадларини белгилаш.
3.	Ҳамма мақсадлар якунида пайдо бўладиган кўник-маларнинг феъллар шаклидаги тизимини тузиб чиқиш.
4.	Муайян ўрта модуль таркибидаги кичик модулларнинг мақсадларини аниқлаш ва уларга ажратилган вақтни белгилаш.
5.	Таланч тушунчалар ва назорат саволларини аниқлаш.
6.	Баҳолаш мезонларини яратиш.
7.	Муайян ўрта модулда қўлланиладиган дарс тури, тили ҳамда қўлланиладиган педагогик усул ва услубларни аниқлаб, ишлатиладиган жойларини белгилаш.
8.	Педагогик жараёнда фойдаланиладиган ахборот технологиялари, кўргазмали қуроллар ва бошқа дидактик материаллар захираси ичидан, муайян модулда фойдаланиладиганларини топиб, қўлланиш жойларини аниқлаш.
9.	Муайян ўрта модуль мазмуни ва педагогик жараёнининг кечишини ифода этувчи модуль матнини ёзиш.

3.2. Педагогика ўқув фанининг катта модуллари, улардан қўзланган мақсадлар ва таркибидagi ўрта модуллар сони

Т/р	Катта модуль номи	Модульлардан қўзланган мақсадлар	Урта модуль- лар сони
1.	Педагогика- нинг умумий асос- лари	Педагогик касбнинг пайдо бўлиш тарихи, унинг жамият ҳаётида тугган ўрни, педагогика амалиёти, фани ва илмий фаолиятларининг йўналтирилган объекти, предмети, мақсадлари ва усуллари ҳамда ўқитувчининг касбий ва ахлоқий сифатлари, уларни эгаллаш йўллари, шунингдек, Ўзбекистоннинг таълим тизими ҳамда баркамол шахс ва уни тарбиялаш йўллари тўғрисида талабаларни хабардор қилиб, бу билимларга кўникма ҳосил қилдириш.	20
2.	Дидактика. Таълим назарияси	Таълим назарияси ва унинг шаклланиш тарихи мазмун ва моҳияти, принциплари, таълим жараёнининг методологик асослари, ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятлари, уларни ташкил қилишдаги тамойиллар, усул ва услублар ҳамда таълим жараёнининг мазмуни, ўқувчилар билим ва кўникмаларини баҳолаш тизими ва мезонлари тўғрисидаги билимларни талабаларга бериб, уларда бу билимларга кўникма ҳосил қилдириш.	32
3.	Тарбия назарияси	Тарбиянинг мақсади, мазмуни ва воситалари, баркамол шахс фазилатлари, тарбиянинг усул ва услублари, уларнинг туркумлари, ўқувчилар жамоаси, унинг тузилиши ва шаклланиши, бу жамоаларни ташкил этиш йўллари ҳамда ўқувчиларда илмий дунёқарашни, шунингдек, ижтимоий-сиёсий фаоллигини шакллантириш ҳамда маънавий ва эстетик тарбиялаш йўллари талабаларга ўргатиш ва шулар асосида уларда амалий ҳаракатлар ҳосил қилдириш.	38

4.	Таълим тизими-мини бошқариш	Талабаларга бошқариш тўғрисида умумий маълумот бериб, Ўзбекистонда таълим соҳасини бошқариш тизими, унинг тамойил ва қоидалари, мактаб маъмуриятининг вазифалари, мактаб педагогик кенгаш мазмуни, ўқитувчиларнинг методик бирлашмаларининг фаолияти ва фанлар бўйича амалий, семинар, лаборатория машғулоти ва мустақил ишларни ташкил этишга тааллуқли билимларни бериб, уларда бу билимлар асосида ҳаракат қилиш кўникмасини пайдо қилиш.	8
----	-----------------------------	--	---

2-жадвал

Ўрта модулларнинг умумий сони — 98 дарс.
 Ўқув соатларининг умумий сони — 196 соат.
 Мустақил иш соатларининг сони — 83 соат.
 Жами ўқув соатлари 279 соат.

3.3. Биринчи катта модуль таркибидаги ўрта модуллар номлари ва мақсадлари

т/р	Ўрта модуллар номи	Модулларда кўзланган мақсадлар
1	2	3
1.	Педагогик касбнинг шаклланиш тарихи ва унинг жамият ҳаётида тутган ўрни	Педагогик касб шаклланишининг тарихий босқичларини, инсоннинг замонавий илмий атамаси «биоиҷтимоий мавжудот» эканини ва унинг ижтимоий моҳиятини билим ташкил қилиб, бу билимларни мақсадга йўналтирилган режа ва илмий асосланган дастур асосида ёш авлодга етказувчи инсон фаолият соҳасини педагогика дейилишини талабаларга тushунтириб, улар уни чизмада кўрсатиб, улар бу билимлар моҳиятини айтиб, доскада чизиб кўрсатиб бериш даражасига эришиш.

1	2	3
2.	Инсон ижтимоий моҳиятини шакллантирувчи манбалар ва улар ичида педагогиканинг ўрни.	Киши ижтимоий моҳиятини шакллантиришга таъсир этувчи манбаларни бирма-бир тавсифлаб, уларнинг ичида узлуксиз расмий таълим-тарбия етакчилиқ қилишини исботлаш мақсадида, у ўз фаолиятини илмий асосланган дастур ва мақсадга йўналтирилган режа асосида олиб бориш-лигини талабаларга тушунтириб, уларни чизмада кўрсатиб, бу фикрларга, уларда ишонч ҳосил қилиб, уларда бу билимларни қайта айтиб, доскада чизиб кўрсатиб бериш кўникмасини ҳосил қилдириш.
3.	Инсон ижтимоий моҳиятининг шаклланиш босқичлари ва маънавиятининг киши ҳаётидаги ўрни	Талабаларга, педагогик фаолият, инсон ижтимоий моҳиятини шакллантириш учун, илмий асосланган билимларни замонавий педагогик усуллар ёрдамида бериб, бу билимларни ўқувчилар эгаллаб, маънавиятига айлантириш жараёни — англаб етиш, кўникма, малака ва ҳаёт тарзига айланиш босқичлардан ўтишини тушунтириб, бу жараёни чизмада кўрсатиб, улар бу билимларни қайта айтиб чизиб кўрсатиб беришга эришиш.
4.	Марказий Осиёда ўтган алломалар таълим-тарбия ва ўқитувчиларнинг меҳнати ҳақида	Зарадуштра, Форобий, Беруний, Ибн Сино, Кошғарий, Юсуф Хос Ҳожиб, Кайковус, Замахшарий, Умар Хайём ва бошқа алломаларнинг таълим-тарбияга қўшган ҳиссалари ва ўқитувчи сифатлари тўғрисида айтган сўзларидан талабаларни хабардор қилиб, уларда бу билимларга кўникма ҳосил қилдириш.
5.	Тажрибали ўқитувчилар билан учрашув	Республикада обрўга эга, тажрибали ўқитувчи билан учрашув ўтказиб, «Касбим — фахрим» мавзуида суҳбат ўтказиб, талабаларда педагогик касбга меҳр уйғотиб, уларда бу касбни яхшилаб эгаллашга талаб ҳосил қилдириш.

1	2	3
6.	Педагогик фаолият тоифалари, уларнинг объекти, предмети ва мақсадлари	Талабаларга, педагогик фаолиятларининг олдига қўйган мақсадлари ва унга эришишда қўлланиладиган усуллар характерига қараб педагогик амалиёт, маърифат ва илмий тадқиқот деган тоифаларга ажралишини ва уларнинг фаолият объекти, предмети ва мақсадини тушунтириб, уларнинг бу билимларни бемалол айтиб беришларига эришиш.
7.	Педагогик фаолиятларда қўлланиладиган усул ва услублар	Педагогик амалиёт, маърифий ва илмий фаолиятларда қўлланиладиган усуллар бир-биридан фарқ қилишини ва уларни ҳар бирига алоҳида тавсифлар бериб, бу усулларни талабалар амалда қўлай олишларига эришиш.
8.	Педагогика илм-фан сифатида шаклланиши ва унда Коменскийнинг ўрни	Педагогик амалиёт инсон пайдо бўлгандан бошлаб мавжуд эканини, унинг айрим назарий асосларини «Авесто»да, Муҳаммад (с.а.в.) ҳадисларида, Юнонистон файласуфларининг ҳамда Шарқ мутафаккирларининг асарларида учратиш мумкин бўлганлиги билан, бу фаолият соҳасининг назарий асосларини тартибга солиб, уларни амалиётда синаб кўриб, яхлит бир фан сифатида инсониятга тақдим этган чех файласуф олими ва педагоги Ян Амос Коменский бўлганлигини талабаларга айтиб, бу билимларга уларда кўникма ҳосил қилдириш.
9.	Педагогиканинг асосий категориялари	Талабаларга педагогиканинг махсус тушунчалари бўлган таълим-тарбия, таълимот, ўз-ўзини тарбиялаш каби категорияларининг мазмун моҳиятини тушунтириб, улардан педагогик амалиётда эркин фойдалана олиш кўникмасини ҳосил қилдириш.

1	2	3
10.	Педагогик фанлар мажмуи ва уларни бошқа фанлар билан алоқаси	Талабаларга, педагогика кўп тармоқли фан мажмуи эканини чизмада кўрсатиб, уларнинг ҳар бирига қисқача таърифлар бериб, уларнинг бошқа фанлар билан алоқаларини чизма орқали кўрсатиш ва бу алоқадорликлар қонуний равишда мавжуд эканлигини тушунтириш ҳамда бу билимларни талабалар қайтариб ра- вон айтиб бера олишларига эришиш.
11.	Тарбиянинг тарихий, миллий ва умуминсоний хусусиятлари	Тарбия ижтимоий воқелик бўлиб, у тарихий илдизларига эга, унинг миллий ва умуминсоний хусусиятларини талабаларга тушунтириб, улар бу билимларни кўникмаларига айлантириб олишликларига эришиш.
12.	Таълим тизими ҳақида тушунча	Талабаларга тизим, мажмуа ва мажму атамаларининг мазмунини тушунтириб, таълим тизими бўйича умумий маълумот бериш ва бу билимларни талабалар кўникмасига айлантириш.
13.	Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонунига кўра, узлуксиз таълим тизими тузилишини асосий тамойиллари	Ўзбекистонда «Таълим тўғрисида»ги Қонун қабул қилинишининг аҳамияти, унинг тизими тузилишини шакллантиришда амал қилинган тамойиллар билан талабаларни та- ништириб, уларда бу билимларни ра- вон ва эркин равишда талқин қила олишликларига эришиш.
14.	Ўзбекистоннинг узлуксиз таълим тизими	Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг IX сессиясида қабул қилинган «Таълим тўғрисида»ги Қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» асосида Ўзбекистонда олти бўғиндан иборат — мактабгача таълим, умум ўрта таълим, махсус таълим, олий таълим, олий таълимдан кейинги таълим ва малака ошириш деган унсурлардан иборат бўлган таълим тизимининг қабул қилинганлигини ва уларнинг ҳар бир босқичидаги тармоқларини, уларда иштирок этадиган субъектларни талабаларга бирма- бир тушунтириб, уларда бу билимларга турғун кўникма ҳосил қилдириш.

1	2	3
15.	Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни-нинг моҳияти	Талабаларга Ўзбекистон миллий мустақиллик эришганидан кейин, «Таълим тўғрисида»ги Қонуннинг қабул қилиниши муносабати билан республикамизда замонавий таълим тизимининг қарор топганлигини айтиб, унинг тарихий аҳамиятини тушунтириш ва уларда, бу билимларга кўникма ҳосил қилдириш.
16.	Шахс ва унинг шаклланишига таъсир кўрсатувчи омиллар	Талабаларга шахс тушунчаси тўғрисида маълумот бериб, унинг шаклланишига ташқи атроф-муҳит, оила муҳити, оммавий ахборот воситалари ҳамда узлуксиз расмий таълим тизими ва мустақил билим эгаллаш деган омиллар таъсир кўрсатишини, улар ичида расмий таълим-тарбия етакчилиқ қилишлигини тушунтириб, чизма орқали кўрсатиб, уларда бу билимларга турғун кўникма ҳосил қилдириш.
17.	Ўқувчи шахсига педагогик-психологик тавсифнома тузиш ва уни таҳлил қилиш	Талабаларга, ҳар бир ўқувчига педагогик-психологик тавсифнома тузиш-ни ўргатиб, бу тавсифномаларни таҳлил қилиш кўникмасини ҳосил қилдириш
18.	Буюк алломалар баркамол шахс сифатлари тўғрисида	Тарихда ўтган буюк мутафаккирларнинг шахс камоли ҳақида ва баркамол инсон сифатлари тўғрисида айтган сўзларини талабаларга етказиб, уларда бу билимларга кўникма ҳосил қилдириш.
19.	Замонавий баркамол шахс сиймоси	Файласуф-педагогларнинг кўп йиллик тадқиқодлари, шу жумладан социологик сўровномалар ҳамда маънавий меросимизни ўрганиш асосида яратишган, шу замоннинг комил инсон сиймосини талабаларга бирма-бир тушунтириб, уларда бу билимларга кўникма ҳосил қилиш.
20.	Абдулла Авлонийнинг «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ» асарининг таҳлили	Авлонийнинг «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ» асарини талабалар мустақил равишда ўқиб, 20 ўрта модулнинг амалий педагогик жараёнида уни сўзлаб бериб, аудиторияда таҳлил қилиш ва Авлоний асаридаги билимларга уларда кўникма ҳосил бўлишига эришиш.

3.4. Мақсадлар якунида ишлатиладиган феъллар тизими

т/р	Феъллар	т/р	Феъллар	т/р	Феъллар
1.	Исботламоқ	6.	Айтиб бермоқ	11.	Гуруҳлаштирмоқ
2.	Аниқламоқ	7.	Кўрсатиб бермоқ	12.	Тавсифламоқ
3.	Асосламоқ	8.	Намойиш қилмоқ	13.	Тизимлаштирмоқ
4.	Тартибга келтирмоқ	9.	Ўзгартирмоқ	14.	Таққосламоқ
5.	Эгалламоқ	10.	Таснифлаб чиқмоқ	15.	Мавжуд бўлмоқ

3.5. Биринчи катта модуль таркибида бўлган биринчи ўрта модуль ичидаги кичик модулларнинг мақсадлари ва уларга ажратилган вақт

т/р	Кичик модуллар олдига қўйилган мақсад	Ажратилган вақт
1	2	3
1.	Талабалар билан танишиб, «педагогика» тушунчаси ва бу фанни ўрганиш жараёнида амал қилиниши лозим бўлган ҳоидаларни талабаларга ёздириб, уларни янги фан билимларини эгаллашга тайёрлаш.	10 дақиқа
2.	Талабаларга, педагогик касбнинг шаклланиш тарихини умумий тарзда айтиб, унинг тараққиёт босқичларини ва ишлаб чиқариш кучлари билан боғлиқлигини айтиб, чизмада кўрсатиш.	15 дақиқа

1	2	3
3.	Талабаларга инсон қўш моҳиятта — биологик моҳият баробарида ижтимоий моҳиятта ҳам эга эканлигини, унинг замонавий илмий атамаси «биоиҷтимоий мавжудот» эканини билдириш ҳамда ижтимоий моҳиятини билим ташкил қилишлигини, бу билимларни улар атроф-муҳитдан, ота-оналари, оммавий ахборот воситалари ва узлуксиз таълим тизими орқали эгаллашлари лозимлигини тушунтириш, шунингдек, булар ичида таълим тизими етакчилик қилишлигини, бу иш билан эса, ўқитувчилар шугулланишларини айтиб, уларда педагогик касбга меҳр уйғотиш.	30 дақиқа
4.	Биринчи дарс, талабаларда чуқур из қолдириши муносабати билан, юқорида берилган билимларни талабалар бир неча бор қайтариб айтиб, чизмада кўрсатиб, кўникма даражасига айлантириб олишларига эришиш.	15 дақиқа
5.	Талабалар билимини аниқлаш учун тест синъвини ўтказиш ва дарс юзасидан уйга вазифа бериб, уни бажариш йўллари билан уларни таништириш.	10 дақиқа

5-жадвал

Ўрта модуль олдига қўйилган умумий мақсад

Педагогик касб шаклланишининг тарихий босқичларини, инсоннинг илмий атамаси «биоиҷтимоий мавжудот» эканини ва ижтимоий моҳиятини билим ташкил қилиб, бу билимларни мақсадга йўналтирилган режа ва илмий асосланган дастур асосида ёш аълодга берувчи инсон фаолият соҳаси педагогика деб аталышини талабаларга тушунтириб, уларга бунини чизмаларда кўрсатиб, бу билимлар моҳиятини

айтиб, чиғиб кўрсатиб бериш кўникмасини шакллантириш.

3.6. Биринчи катга модуль таркибида бўлган биринчи ўрта модульнинг кичик модуллари ичидаги таянч тушунчалар ва улар асосида тузилган назорат саволлари

Т/р	Таянч тушунчалар	Нazorat саволлари
1.	Педагогика; «қайтариш билим эгаллашнинг онасидир»; «диққат билимга кириш эшигидир»; «тартиб ҳар бир иш муваффақиятининг гарови».	1) «Педагогика» атамаси нимани англатади? 2) Эгаллаган билимнинг қай тараверсангиз нима бўлади? 3) Диққат нима? 4) Тартиб деганда нимани тушунамин?
2	Ибтидоий даврдаги таълим-тарбия; қулдорлик давридаги таълим; феодализм даврининг таълими; индустриаллашган жамият таълими ва тарбия тизими.	1) Ибтидоий даврда таълим-тарбия қандай бўлган? 2) Болаларни гуруҳ-гуруҳ қилиб ўқитишга нима сабаб бўлган? 3) Феодализмда болаларга нима ўқитилган? 4) Ривожланган давлатларда таълим тизимида нималар ўқитилади?
3	«Homasapiens»; «Биоижтимоий»; ижтимоий моҳият; билим; ижтимоий муҳит; узлуксиз расмий таълим; оммавий ахборот воситалари; ўқитувчи; педагог.	1) Биоижтимоий тушунчаси нимани англатади? 2) «Homasapiens» билан биоижтимоий тушунчалар орасидаги фарқ нимада? 3) Ижтимоий моҳият асосини нима ташкил қилади? 4) Билим деган тушунча нимани билдиради? 5) Ижтимоий муҳит нима? 6) Узлуксиз расмий таълим-тарбия тизими қандай? 7) Киши ижтимоий моҳиятининг шаклланишига нималар таъсир кўрсатади?

3.7. Биринчи катга модуль таркибидаги биринчи ўрта модульнинг назорат саволлари асосида тузилган тест

Т/р	Саволлар	Мумкин бўлган жавоблар	Тўғри жавоб	Рейтинг балл
1	2	3	4	5
1.	Педагогика атамаси нимани англатади?	А. Таълим беришни Б. Тарбия беришни В. Бола етаклашни		
2.	Эгаллаган билимларни қай тараверса нима бўлади?	А. Эслан чиқиб кетади Б. Яхшироқ билиб олинади В. Кўникмага айланади		
3.	«Диққат қилиш» деганда нима тушунилади?	А. Тинч утириш Б. Фикрни жамлаш В. Кулоқ солиш		
4.	Ибтидоий даврда таълим қандай бўлган?	А. Индивидуал бўлган Б. Яхши бўлган В. Ёмон бўлган		
5.	Болаларни тўплаб ўқитишга нима сабаб бўлган?	А. Меҳнатни тақсимлаш Б. Ўқитувчи етишмаган В. Индивидуал ўқитишга одамларнинг пули бўлмаган		
6.	Биоижтимоий тушунчаси нимани англатади?	А. Маданийлашган ҳайвонни Б. Инсонни В. Маймунни		

1	2	3		4	5
7	Ижтимоий моҳият асосиши нима таъкил қилади?	А.	Мадааният		
		Б.	Маърифат		
		В.	Билим		
8	Ижтимоий муҳит нима?	А.	Табиий муҳитнинг зидди		
		Б.	Одамлар муносабатларининг ҳосиласи		
		В.	Сунъий нарсалар мажмуи		
9	Расмий таълим қаидай таълим?	А.	Зурлашга асосланган таълим		
		Б.	Давлат томонидан таъкил этилган таълим		
		В.	Яхши таълим		
10	Билим нима?	А.	Ахборот		
		Б.	Қонуният		
		В.	Маълумот		
11	Киши ижтимоий моҳиятининг шаклланишига нима таъсир кўрсатади?	А.	Расмий таълим ва оммавий ахборот воситалари		
		Б.	Ижтимоий ва табиий муҳит		
		В.	Оила ва юқоридагилар		

**3.8. Биринчи катта модуль таркибидаги биринчи ўрта
модулнинг дарс тури ва типи ҳамда унда
қўлланиладиган педагогик усул ва
услублар**

Т/р	Дарс тури ва типи	Қўлланиладиган усул ва услублар
1.	Аралаш дарс; янги билимларни эгаллаш	Тушунтириш
2.	Аралаш дарс; янги билимларни эгаллаш	Айтиб бериш; иллюстрация
3.	Аралаш дарс; янги билимларни эгаллаш	Муаммоли баён; иллюстрация
4.	Аралаш дарс; эгалланган билим- ни қўникмага айлантириш	Репродуктив

**3.9. Биринчи катта модуль таркибидаги биринчи ўрта
модулнинг педагогик жараёнида фойдаланиладиган
ахборот технологиялар ва дидактик материалларнинг
қўлланиш жойлари**

Т/р	Ахборот технологиялар	Дидактик материаллар
1	Уқитувчи касби туғриси- да кинолавҳа	
2	Ўски ва ҳозирги замон мактабини ифода этувчи кинолавҳа	Ишлаб чиқариш кучлари ва таълим-тарбияни ифода этувчи чизма (2-расм)
3	Кодоскоп аппарати ёки компьютер	Қўш моҳиятли илосопни ифода этувчи чизма (3-расм). Билим эгаллаш маълумларини ифода этувчи чизма (4-расм).
4	Кодоскоп ёки компьютер	1, 2, 3-расмлар

3.10. Биринчи катта модуль таркибидаги биринчи ўрта модульнинг мазмуни ва педагогик жараёнининг амалга оширилиши ифода этувчи матн

Биринчи кичик модуль

Ассалому алайкум, азиз талабалар! Ўтиринглар. Менинг исми шарифим Зиёмуҳаммадов Бўри Гуломназир ўғли, фалсафа фанлар доктори, профессорман. Ўзингизга болаларни ўқитиш касбини танлаган экансизлар, бутундан бошлаб, дарс бериш сирлари билан сизни хабардор этувчи «педагогика» фанини ўқита бошлаймиз. Бу фанни сизларга ўқиш менга юклатилган. Менинг маърузаларимни диққат билан тинглаб, дарсларда фаол қатнашсангиз ва уйга берилган топшириқларни қунт билан бажариб борсангиз, албатта, яхши педагог бўлиб етишасизлар.

Айтган гапларимга эътирозлар борми? Эътирозингиз бўлса айтинг, биз эркин жамият, ҳуқуқий ва демократик давлатда яшамоқдамиз. Менга қандайдир саволларингиз ёки эътирозларингиз бўлса айтинг. Саволлар, эътирозлар йўқми? Бўлмаса, дарсимизнинг асосий қисмини ўтишни бошлашдан олдин, шу фанни ўрганиш жараёнида, талабалар томонидан амал қилиниши шарт бўлган бир нечта қоидалар билан сизларни таништириб ўтаман.

Конспект дафтарингизнинг биринчи бетига чиройли қилиб ёзиб қўйинг.

Биринчи навбатда, дарсга келганда, билим олиш иштиёқи билан келишингиз керак. Дангасалик қилиб, дарсга қатнашиб, вақтим ўтса бўлди, охир-оқибатда дипломни қўлга киритарман, рейтинг баҳоларимни эса, амаллаб қўйдириб оларман деган, фикрни миянгиздан чиқариб ташланг. Бу фикр ўта зарарли бўлиб, сизнинг шахс сифатида шаклланишингизга катта тўсиқ бўлади.

Иккинчи навбатда, билим олиш мақсадида келган экансиз, фикрингизни фан билимларини ўрганиш учун

бир жойга жамлангани ўрганинг, бутун вужудингизни билим олишга тайёрланг. Бу — билим эгаллашнинг умумий қоидаси ҳисобланади.

Учинчи навбатда, мени диққат билан эшитиб, сўзларимнинг муҳим жойларини маърузалар дафтарингизга қайл қилиб боринг. Дарс жараёнида саволлар пайдо бўлиб қолса, уларни дафтарингизнинг бир четига ёзиб қўйинг ва қулай шароит топиб, ўқитувчингиздан саволларингизга жавоб олинг.

Тўртинчи навбатда, дарснинг иккинчи мустаҳкамловчи қисмида фаол қатнашиб, дарс жараёнида олган билимларингизни кўникмангизга айлантиринг. Эслатиб ўтаман, билимнинг кўникмага айланиши учун уни ўзингиз мустақил равишда ё айтиб беришингиз, ёки шу ишни бажариб кўришингиз шарт.

Ва ниҳоят, бешинчи навбатда, уйга берилган вазифани шу куннинг ўзидаёқ бажаринг. Эртага бажарарман деганг, эртасига бутун олган билимларингиз эслан чиқиб кетади. Бу қонуният, унга буйсунмай иложимиз йўқ.

Иккинчи кичик модуль

Дарснинг асосий қисмини ўтишга киринамиз.

Аслида, инсоният пайдо бўлиши билан, таълим-тарбия ҳам шакллана бошлаган. Чунки, катта ёшдагилар ҳаётий тажрибалари орқали орттирган билим ва кўникмаларини, ўсиб келаётган авлодга ўргатганлар. Натижада, тарбия бериш ҳақида билимлар тўплана бошлаган. Яъни, кимларга ўргатиш? нималарга ўргатиш? ва қандай ўргатиш? деган саволларга жавоб топа бошлаганлар. Бундай тарбия берин сир-асрорларини қадимги Хитойнинг Конфуцийси; Ўрта Осиёнинг Авесто, Форобий, Ибн Сино ва Берунийси; Ҳиндистоннинг Будда ва Даоси ҳамда Миср ва Юнонистон файласуфларининг асарларида учратиш мумкин. Аммо, таълим ва тарбияга оид билимларни илмий асосланган маълум бир тизимга солиб, уларни бир неча бор синовдан ўтқа-

зиб, равон бир педагогик назария кўринишида, биринчи бор инсониятга тақдим этган олим, бу чех файласуфи ва педагоги Ян Амос Коменский (1592–1670) бўлган. У ўзининг «Буюк дидактика» асарида: «Болаларни пача ёшдан ўқита бошлаш лозим?», «Гуруҳ-гуруҳ қилиб ўқитганда гуруҳдаги болалар сони қанча бўлиши керак?», «Ўсиб келаётган авлодга нималарни ўргатиш керак?», «Билим беришда қандай тамойиллардан (принциплар) келиб чиқиши шарт?», «Билим беришда қандай усуллардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ?», «Ўқитувчиларнинг моддий таъминоти қандай бўлиши керак?» ва бошқа бир қатор саволларга илмий асосланган ҳамда тажрибадан ўтган жавобларни берган. Чунончи, синфдаги болалар сони 12 нафардан ошмаслиги керак, агар ошиб кетса, дарс ўғиб бўлмайди деган эди Ян Амос Коменский. Ёки ўқитувчиларнинг ойлик иш ҳақи, мамлакатнинг биринчи шахсининг ойлигидан кўн ёки унинг иш ҳақи билан баробар бўлиши шарт. Акс ҳолда ўқитувчининг обрўси бўлмайди, деб таъкидлаган Коменский. Аллома бошқа масалаларга ҳам амалда ишлатилган ва илмий асосланган жавобларни берган эди. Ундан кейин англиялик файласуф Джон Лок (1632–1704) ҳам ўз талқиқотларини педагогика назариясига қаратган. Француз олимлари Д. Дидро (1713–1784), К. Гельвеций (1715–1771), П. Гольбах (1723–1789), Ж.Ж. Руссо (1712–1778)лар ҳам педагогика назариясига ўз ҳиссаларини қўшганлар. Педагог олим, швейцариялик И.Г. Песталоцци (1746–1827) ўзида аввал ўтган педагог ва файласуф олимлар фикрини таҳлил қилиб, ўз фикрини билдирган. Педагогика назариясига чуқурроқ кириб борган педагог олимлардан И.Ф. Гербарт (1776–1841) ва Ф.А. Дистервег (1790–1886)лар ҳам шулар жумласидандир. Россия олимларидан В.Г. Белинский (1811–1848), А.И. Герцен (1812–1861), Л.Н. Толстой (1828–1910) ва К.Д. Ушинскийлар ҳам педагогика назариясига ўз ҳиссаларини қўшганлар. Ўрта Осиёда назарий педагоглар қаторида Абай Қўнонбоев (1845–1904), Маҳмудўжа Бехбудий (1875–1919), Фитрат (1886–1938),

Абдулла Авлоний (1878–1934), Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий (1889–1929) ва бошқа кўпгина алломаларни санаб ўтиш мумкин. Улар билан «Педагогика тарихи» деган фанни ўтганда батафсил тапишасизлар.

XVII аср ўрталаридан бошлаб, педагогика назарияси, инчунин, уни ўргатувчи фан «Дидактика» шакллана бошлаган экан, ўтган давр мобайнида кўпгина педагог олимлар томонидан талайгина дидактик тизимлар таклиф этилиб, амалиётга сингдирилди. Аммо, уларнинг ҳаммаси ҳам тарих синовидан ўтиб, кенг тарқалмади. Жаҳондаги кўпгина мамлакатларнинг педагогик амалиётига сингдирилиб, шу кунгача нуфузини сақлаб турганлари — учта. Бу ҳам бўлса, чехиялик файласуф ва педагог Я.А. Коменскийнинг дидактикаси, немис педагоги ва психологи И.Ф. Гербарт ва америкалик файласуф, психолог ва педагоги Д.Дьюининг дидактик тизимларидир. Бу тизимларнинг ижобий томонларини бирлантиручи ҳамда анча такомиллашган ҳозирги замонда янги дидактик тизим мавжуд.

Улар орасида кўпгина умумийлик бўлгани билан, ўзаро фарқлари ҳам анчагина. Чунончи, Я.А.Коменскийнинг дидактик тизими ўта гуманистик бўлиб, билим бериш ва билим олиш жараёнини бошқариш ўқитувчилар томонидан амалга оширилади дейилгани билан, билим олишлик тўла талабалар ихтиёрида бўлиши керак, деб ҳисоблаган. Яъни, талабалар билим олишлари келсагина уларга билим бериш лозим. Аммо билимга қизиқириш ўқитувчига боғлиқ дейилган. Шу боис дарс бериш усул ва услублари ўта юмшоқ, яъни болаларга тазйиқ ўтказмасдан, уларнинг хоҳиш истакларига қараб дарс ўқилишини тақозо этган. Тахминан шундай фикрни Абу Наср Форобий асарларида ҳам кўриш мумкин. Я.А.Коменский: «Қандай ва қанча билим берилиши керак?» деган саволга «Билим тури ва ҳажми қанчалик кўн бўлса, шунчалик яхши», деган фикрни илгари суради. Шунинг учун Коменский дидактикасида ўқитувчи билимни бериб, ўқувчи уни эслаб қоли-

нинг ўзи кифоя дейилган. Социалистик инқилоб ғалаба қозongan шўролар ҳокимиятида айнан Я.А. Коменскийнинг дидактик тизими қабул қилинган эди. Бонча деярли барча хорижий мамлакатларда, шу жумладан, Европа мамлакатлари ва Америкада, нисбатан қаттиққўлликка ва зўрлашга асосланган И.Ф. Гербарт дидактик тизими кенг қўлланилди. Гербартнинг фикри бўйича, мактабнинг асосий вазифаси ўқувчиларни ақлий ривожлантириш, яъни уларга билим беришдан иборат бўлмоғи лозим. Ахлоқий тарбиянинг барча масалаларини оила ҳал қилиши керак, деб ҳисоблаган Гербарт. Шу боис, таълим беришнинг асосий мақсади тайёр билимларни бериш, ўқувчилар эса бу билимларни ёллаб олишлари билан белгиланган. Гербарт ҳам, «қанча кўп билим берилса, шунчалик яхши», деган ақидадани тўғри деб билган. Дарс жараёнида фаоллик фақат ўқитувчига рухсат берилган, ўқувчилар эса ўқитувчи айтганларини мулоҳазасиз қабул қилиб, эслаб қолишлари талаб қилинган. Гербарт ўқувчиларга жисмоний жазо қўллашлик мумкин деб билган. Коменский эса, бу ҳолга жуда ҳам қарши бўлган. Бу масалада Форобий, «баъзи ўқувчиларга юмшоқ усул орқали билим берилса, баъзиларига қаттиқ усул қўл келади» деб туриб, кетидан, «аммо юмшоқ усул қаттиқ усулдан афзал» деган эди.

XX аср бошларида америкалик файласуф, психолог ва педагог Джон Дью, Гербарт дидактик тизимига қарама-қарши бўлган ўзининг дидактик тизимини таклиф қилди ва уни Чикаго мактабларида бирида муваффақиятли синаб кўрди. Дью дарсда ўқитувчи эмас, ўқувчи фаол бўлмоғи лозим деб чиқди. Дарсда бериладиган билимлар талабалар эҳтиёжига мос ва уларнинг хоҳишидан келиб чиққан бўлиши керак деб ҳисоблаган. У китобдаги билимларни қуруқ ёд олиш ҳеч нарсага олиб бормаيدи, аксинча, ўқувчиларни ўқиндан совутиб, тафаккурини занглатади деб таъкидлаган. Дьюнинг таълим-тарбияга қўнган асосий ҳиссаси бу «ақл юритиш-

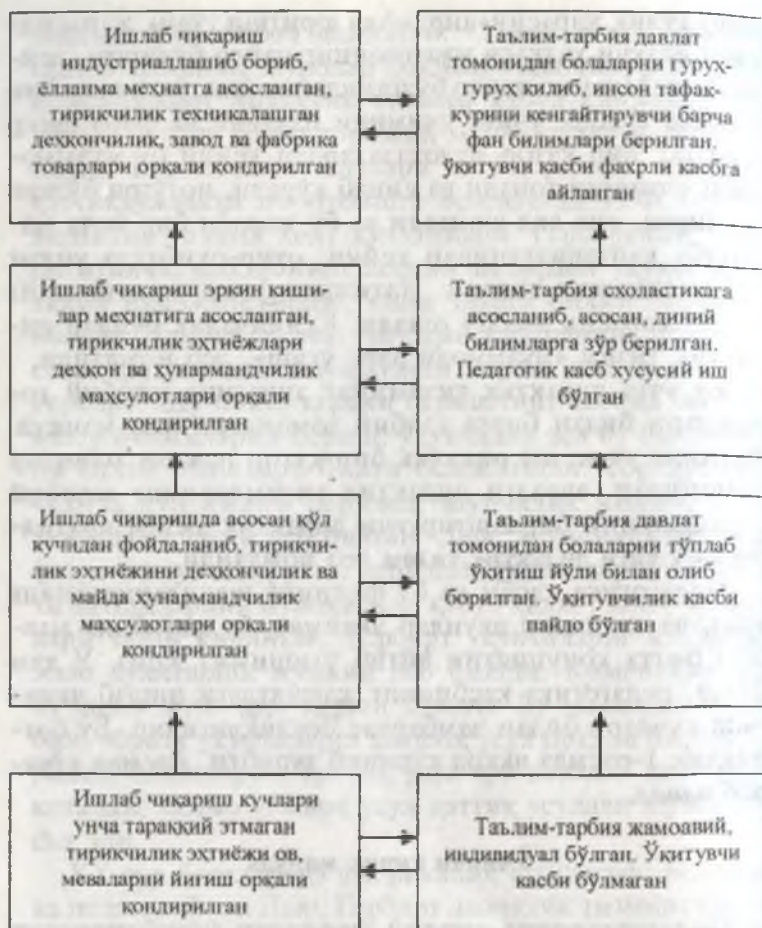
нинг тўлиқ жараёни»дир. «Ақл юритиш тўлиқ жараёни-нинг етакчи ҳалқаси муаммонинг пайдо бўлиши», дейди Дью. Муаммо пайдо бўлганидан кейин, ўқувчи қийин ҳолатга тушиб, унинг ечимини излайди ва фаол фикр юритиб, бир қатор мулоҳазалардан кейин бу муаммонинг ечимини топади ва синаб кўради, нотўғри бўлган тақдирда, яна ақл юритади ва бу жараён бир неча маротаба қайтарилганидан кейин, охир-оқибатда унинг тўғри ечимини топади. Натижада фикр юритишнинг тўлиқ жараёни амалга ошади. Кейинчалик бундай дидактик тизим «муаммоли дарс ўтиш», деб номланди.

Бу учта дидактик тизимнинг анчагина ижобий томонлари билан бирга салбий томонлари ҳам мавжуд. Шунинг учун, америкалик бир қатор педагог олимлар томонидан, аввалги дидактик тизимларнинг ижобий томонларини бирлаштирувчи дидактик тизим яратилди ва у янги дидактик тизим деб номланди.

Педагогика касби ва бу фаннинг шаклланишининг қисқача тарихини якунлар эканмиз, бу жараёнда мавжуд битта қонуниятни айтиб ўтишимиз жоиз. У ҳам бўлса, педагогика касбининг жамиятдаги ишлаб чиқариш кучлари билан чамбарчас боғлиқлигидир. Бу боғлиқлик 1-расмда яққол кўриниб турибти. *Расми кўчириб олинг.*

Учинчи кичик модуль

Педагогларнинг амалий фаолияти йўналтирилган объект Ҳазрати инсон экан, қадимдан инсоннинг лотинча атамаси «Хомасаписенс», яъни «Ақлли жонзот» деб юритилиб келинган. Ҳозир ҳам баъзи адабиётларда бу атамани учратиш мумкин. Бир қараганда бу тушунча тўғрига ўхшайди, у маълум даражада тўғри ҳам. Аммо чуқурроқ фикр юритиб кўралган бўлсак, ҳамма одамларда ақл бор, бири уни кўп ишлатса, бири жуда кам ишлатади. Юқоридаги таърифга қараганда, буларнинг барчаси ақлли жонзот бўлиб чиқмоқда. Бу адолатдан эмас, албатта. Ундан ташқари, таърифлар назарияси-

1-расм.

дан келиб чиқадиган бўлсак, ҳар қандай таъриф, таърифланувчи нарс ва кимсанинг энг умумий хусусиятларини ифода этгани ҳолда, уни муайян бир ўлчамга сола олини керак, яъни унинг баҳоланишига шароит яратиб бериши лозим. «Хомасаниенс» тушунчаси одамнинг энг асосий хусусиятини ифода этган, ҳақиқатан ҳам, одам ақлли жонзот, аммо кишининг ақллилик даражасини бу таъриф билан аниқлаб бўлмайди. Яъни бу

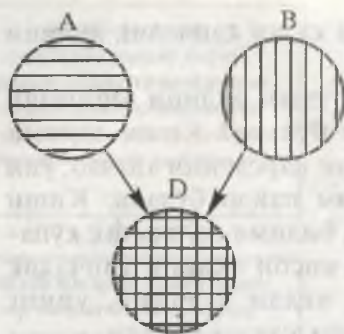
таъриф буйича таърифланувчи киши қанчалик ақлини ишлатишини ўлчаб бўлмайди.

Фикр юритиб кўрайлик-чи, одам ақлини юритиши натижасида унда нима содир бўлади? Киши ақлини ишлатиши натижасида билмаган нарсасини англаб, уни билиб олади, яъни унда билим пайдо бўлади. Киши ақлини қанчалик кўп ишлатса, билими шунчалик кўшаяиб бораверади. Шунга кўра, инсон ақлини қанчалик юритганини, яъни қанчалик ақлли эканини, унинг тушлаган билимлар ҳажми билан ўлчаса бўлади.

Билимларнинг тури жуда кўп — линий, табиий, ахлокий, техникавий, фалсафий, касбий, сиёсий, иқтисодий ва ҳоказо. Бу билимларнинг ҳар бир фан соҳасидаги ҳажми ундан ҳам кўп. Одам хоҳлаган билим турларининг ичидан кераклигини ва керакличасини олиши мумкин. Бу ин кишининг фаоллигига боғлиқ. Натижада сазъ-ҳаракат қилган кишида турли-туман билимларнинг анчагина ҳажми йиғилиши ва уларни ҳаётида қўлайивериши натижасида бу билимлар унинг кўникма, малака ва маънавиятига айланиб кетган бўлиши мумкин. Дангасалик қилиб юрган бошқа бировда эса билимлар тури ҳам, ҳажми ҳам оз бўлиши? инчунин, маънавияти ҳам паст бўлиши табиий. Кишидаги йиғилган билимларнинг ҳажми ва туридан қатъи назар, бу йиғиндини бир сўз билан нима деса бўлади? деган саволга, бу — кишининг ижтимоий моҳияти дейилади, деб жавоб берамиз.

Муайян бир одамнинг ижтимоий моҳияти деганда, аجدодлардан унга мерос бўлиб ўтган ирсий бирлиги (ген)даги ахборотлар билан унинг шахсий ҳаёти давомида ортирган билими, кўникма, малака ва маънавиятининг мураккаб мажмуи тушунилади.

Биологиядан бизга маълумки, инсоннинг биологик моҳияти мавжуд. Унга инсон танасининг ўлчамлари, қалди-қоматининг шакл-шамойиллари, терисининг ранги, юз-кўз тузилиши, қонининг иссиқлик даражаси, кимёвий таркиби ва бошқа кўплаб биологияга оид кўрсаткичлар киради.

2-расм.

Энди билдикки, инсоннинг биологик кўрсаткичлари билан бир қаторда, унинг ижтимоий кўрсаткичлари, яъни унинг тўплаган билимлар тури ва ҳажми ҳамда бу билимларни кўникма, маъна ва маънавият деган қалб тақомиллигининг босқичларидаги ҳолати ҳам бор экан. Одамни шартли думалоқ бир бутунлик қилиб олсак, умум-

биологик моҳиятини ифодаловчи доираи ётиқ чизиқлар билан илҳизлаймиз («А» доира), ижтимоий моҳиятини кўрсатувчи доира ичиси эса тик чизиқлар билан тўлдирамиз («В» доира), иккаласини бирлаштирадик, тўрсимон думалоқ шакл пайдо бўлади («Д» доира). Бу шартли инсоннинг интегралланган моҳиятидир (3-расм).

Ер юзида бирон-бир шу кўринишга эга махлуқот мавжуд эмас. Барча жонзотлар фақат ётиқ чизиқли («А» доира) кўринишга, яъни фақат биологик моҳиятга эгадирлар, холос. Инсоннинг интегралланган ҳолатдаги кўринишини нима деб атасак бўлади? Бундай қўшма моҳиятга эга бўлган жонзотни «Биоижтимоий мавжудот (биосоциум)» дейилмоқда.

Инсон ижтимоий моҳиятининг таркиби. Фикримизни давом эттирадиган бўлсак, инсон биоижтимоий мавжудот экан, унинг ижтимоий моҳиятини нима ташкил қилади? деган савол берилиши табиий. Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, бу саволга, ҳар бир инсоннинг ижтимоий моҳиятини, албатта, билим ташкил қилади, деб жавоб берилса, тўғри бўлади. «Бу билимларни инсон қандай қилиб ва қасдан олади?» деган саволга, «ақлини ишлатиб, объектив борлиқдан ёки «билимлар сандиги» деб аталувчи турли фаиллардан, китоб ва журналлардан ҳамда устоз мураббийлардан олади», десак хато қилмаган бўламиз.

Педагогик фаолият айнан инсонга билим бериб, унинг

3-расм.

ижтимоий моҳиятини оширишга қаратилган. Жамият учун кишининг биологик моҳиятидан ижтимоий моҳияти кераклироқ ва муҳимроқ ҳисобланади.

Инсон биоижтимоий мавжудот бўлиб, унинг ижтимоий моҳият асосини билим танқил қилар экан, у бу билимларни қаёқдан олади? деган савол туғилиши табиий. Қани жавоб беринглار-чи! Китоблардан, ота-она-сидан, ўқитувчисидан деган жавобларни эшитаянман. Жавобингиз тўғри. Берган жавобларингизни мажмуа келтирадиган бўлсак, у қуйидагича кўрилишига эга (3-расмга қарап). Расмдаги мазмунни кўчириб ёзиб олинг.

Тўртинчи кичик модуль

Азиз талабалар, мазкур дарс жараёнида, биз педагогика касбининг қисқача тарихи, унинг тараққиёт босқичларининг жамият инлаб чиқариш кучлари билан боғлиқ эканлигини, фаолиятимиз объекти инсон ва унинг моҳияти нималардан иборат эканлигини, одамлар ўзларининг ижтимоий моҳиятларини қандай ман-

балардан олишликларини, бу манбалар ичида таълим тизими етакчилиқ қилинлигини ва бошқа бир қатор ёрдамчи тушунчалар тўғрисида маълумотга эга бўлдиқ. Шу ўтилган материаллар юзасидан менга саволлар борми?.. Бўлмаса эгаллаб олган билимларимизни, кўникмамизга айлантириш учун бу билимларни амалда синая кўраимиз. Эгаллаган билимларимиз асосан назарий бўлганлиги учун, уларни синая кўриш мақсадида, уларни мустақил равишда қайта айтиб беришимиз лозим. Мен савол бераман, сизлар эса жавоб берасизлар, келиндикми, баракалла.

Савол:

1. Ибтидоий даврда таълим бўлганми, бўлса қандай бўлган?
2. Қулдорлик даврида таълим-тарбия қандай бўлган?
3. Индустриялашган жамиятда таълим қандай ташиқил этилган?
4. Инсон қандай мавжудот?
5. Ижтимоий моҳияти деганда нимани тушунамиз?
6. Киши ижтимоий моҳият асосини нима ташкил қилади?
7. Инсон билимларни қаёқдан олади?

Жавоблар умуман тўғри. Бу жавобларни яна ҳам чуқурроқ ўйлаб, тестда кўрсатасизлар.

Бешинчи модуль

Ўтилган дарсдаги билимларни қанчалик эгаллаб олганлигини аниқлаш ва рейтинг балларини синф журнаliga тушириш мақсадида, мазкур сўров варақасини тайёрлаб қўйганмиз. Мен уларни тарқатиб чиққанамдан кейин 3 дақиқа ўтгач қайтарасизлар. Мен улардаги жавобларни тезлик билан санаб, синф журнаliga рейтинг баҳоларини қўйиб чиқаман.

Катта илтимос, бир-бирингиздан кўчирманг ва маслаҳатлашманг. Бировнинг жавобини кўчириб олиш ўғирлик билан тенг гуноҳ ҳисобланади. Бировнинг жавобини ўзиники сифатида кўрсатиш эса ёлгондир. Сўров

варақасини ҳамма ўзи тўлазсин!!! Вақт тугади, варақларни қайтариб беринг.

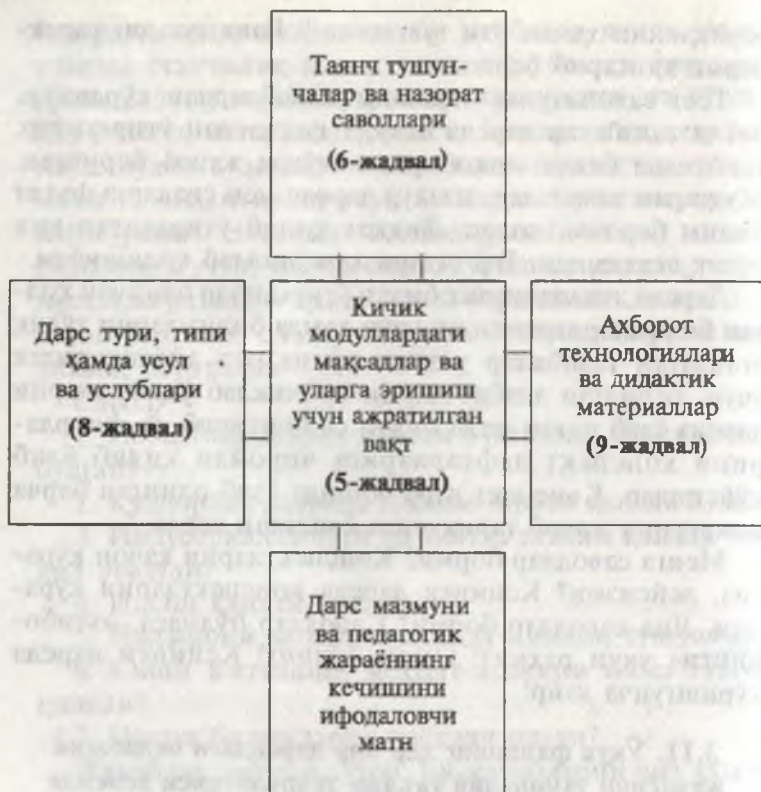
Тест саволларига берилган жавоблардан кўрдикки, баъзи талабалар дарсда диққат қилмасдан ўтирганлар. Натижада баъзи саволларга нотўғри жавоб берилган. Муҳтарам талабалар, мазкур дарсда мен сизларга фақат билим бердим, холос. Диққат қилиб ўтирганлар уни тўлиқ эгаллашди. Баъзилари кам эгаллаб қолишибди.

Дарсда диққатсизлик билан ўтирганлар ололмайд қолган билимларини олиши учун ҳамда билимларни тўлиқ эгаллаган талабалар уларни кўникмага айлантириши учун, берилган адабиётларни синчиклаб ўқиб, уларни дарсда ёзиб олган матн билан солиштириб, ўз фикрларини конспект дафтарларига чиройли қилиб ёзиб қўйсинлар. Конспект дарс бошида ёзиб олинган барча саволларга жавоб тариқасида ёзилиши керак.

Менга саволлар борми? Конспектларни қачон кўрасиз, дейсизми? Кейинги дарсда конспектларни кўраман. Яна саволлар борми? Саволлар бўлмаса, эътиборингиз учун раҳмат! Омон бўлинг! Кейинги дарсда кўришгунча хайр!

3.11. Ўқув фаинининг ҳар бир дарсидаги педагогик жараёнини замонавий таълим технологияси асосида амалга оширишнинг Ўзбек миллий модели

Миллий педагогик технология моделимизни мажму деб қабул қилганда, уни чизиқли мажму сифатида, яъни 1-варақ, 2-варақ, 3-варақ ва ҳоказо варақлардан иборат, узун бир бутунлик сифатида тасаввур қилсак ҳам бўлади. Аммо, ундан дарс жараёнида фойдаланиш бир оз қийин бўлгани туфайли, миллий педагогик технология моделимизни кўп томонли мажму сифатида тасаввур қилганимиз маъқул. Буни 4-расмдан кўрса бўлади. Бу беш қисмдан иборат мажму бўлақларини, ўзаро бирлаштирилган бешта картон қоғозга ёпиштирилган шафоф халтачаларга солиб қўйилган тақдирда, дарс жараёнида варақларни варақлаб ўтирмай, уларнинг мазмунидан фойдаланиш мумкин.

4-расм.

Хулоса

Ўқув қўлланмамизни хулосалар эканмиз, шунинг айтиб ўтиш жоизки, XX аср охирида, Ўзбекистон ҳаётида муҳим воқеа рўй берди. 1991 йилнинг 1 сентябрида Ватанамиз мустақил давлат бўлди, халқимизнинг асрий орзуси рўёбга чиқди. Ўз тақдиримизни ўзимиз белгиланг, бой маънавий меросимиздан бемалол фойдаланиш, тинч ижтимоий ва иқтисодий ривожланишга имкон туғилди. Давлатимиз тобора тараққий этиб бормоқда. Эришган ютуқларимиз тўғрисида жаҳоннинг кўзга кўринган иқтисодчи ва сиёсатчилари кўпдан-кўп ижобий фикрлар айтмоқдалар, ютуқларимизни бир неча ўн йилликларга, ҳатто асрга қийсламоқдалар. Республикамиз мустақилликка эришгандан кейин ўтган вақт ичида Ватан равиоқи йўлида анча ишлар қилинди, лекин олдинда жуда кўп муаммолар бор эканлиги ҳам аён бўлди.

Республикамизда амалга оширилаётган улкан бунёдкорлик ишлари, ислохотлар, мамлакатимиз иқтисодий қудратининг ошиб бориши жамият ижтимоий соҳасининг марказий ҳалқаси бўлган таълим-тарбия тизимида ҳам туб ислохотларга олиб келди. У янгилашмоқда. Ёшлар таълим-тарбиясини такомиллаштириш, уларга берилаётган билим мазмунини бойитиш ва узлуксизлигини таъминлаб бериш учун янги ҳужжатлар қабул қилинмоқда, дарс беришнинг илгор педагогик усуллари яратилмоқда.

Республика ҳукуматининг таълимни ривожлаштириш, ёш авлодга жаҳон андозаларига мос билимлар бериш, уларни она-Ватанга, миллий истиқлол гоёсига садоқат руҳида тарбиялаш борасидаги саъй-ҳаракатлари туфайли таълим-тарбия инсининг бугунги қиёфаси тубдан ўзгармоқда. У мустақилликка эришиб, тараққиёт йўлидан далил бораётган халқимиз руҳини, гоё ва интилишларини ўзида акс эттирган таълим тизимига айланмоқда. Мамлакатимизда таълимнинг ҳали жаҳон амалиётида кам учрайдиган «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» қабул қилинди.

Мамлакат таълим муассасаларининг бош мақсади — XXI аср миллий мактабини ва унда фаолият кўрсатувчи миллий педагогикасини шакллантиришидир.

Шу боис, янги асрга XX аср педагогик назария ва амалиётимиздаги қайси ибратли томонларни олиб ўтдик-у, фаолиятимизга зарар келтираётган қайси салбий жойларини ўтган асрда қолдирдик. Ечими зарур бўлган муаммоларни ҳал этишга қай усуллар ва услублар орқали эришдик ва бунинг учун қандай самарали тадбирларни амалга оширдик? Шуларни сарҳисоб қилиб қўйишимиз жоиз.

Яқин ўтмишимиздаги таълим-тарбия тизимининг мақсад ва усуллари барча одамлар бир хил қобилиятга эга, деган ўғоник ғояга асосланган эди. Шу билан бирга, «коммунизм кишиси»ни тезкорлик билан тарбияланган мақсадида тарбия назариясининг барча қоидалари қўпол равишда бузилган эди. Натижада билим ҳажмининг ҳалдан зиёд қўлигидан ҳамда узаро боглиқ бўлмаганлигидан ўқувчи (талаба)ларнинг боши қотиб, умуман ўқишга лоқайд бўлиб қолдилар. Ундан ташқари, шўролар ҳокимиятига хизмат қилган маориф тизими ўта мафкуралашган бўлиб, фақат моддийчилик нуқтаи назаридан дунёни тушуниш, синфий қарама-қаршилик, руҳ тарбиясини инкор қилиб, кишининг миллий ҳамда ҳудудий хусусиятларини ҳисобга олмаслик ва ҳоказолар ўқув фанларининг мағиз-мағзига сингдирилган эди. Бундай жонсиз педагогик назарияни қайта кўриб чиқиб, ижтимоий ислохотлар жараёнида тоталитар тузум даври таълим-тарбия тизими ва педагогикасидан воз кечиб, миллий мактаб ва унга мос бўлган миллий педагогика назарияси ҳамда амалиётида қўлланиладиган усулларни шакллантириш лозим.

Жамиятимиз бир ижтимоий тузумдан бошқа турдаги ижтимоий тузумга ўтиши муносабати билан ҳужалик юритиш ва ижтимоий ҳаётнинг бошқа жиҳатларини марказдан туриб режалантириш ҳамда назорат қилиб бориш тамойилларидан, бозор муносабатларига асосланган ҳужалик юритишга, ижтимоий ҳаётни эса халқ анъаналаридан келиб чиқиб шакллантириш тамойил-

ларига ўтмоқдамиз. Ёшлар дунёқаранини, уларнинг фазилатларини таркиб топтириш баробарида, уларни шахс сифатида шакллантириш вазифаси ижтимоий фанларга юклатилган экан, яқин ўтмишдаги аҳоли дунёқарани шу кунда тараққий этиб бораётган Ўзбекистон жамиятининг мақсадларига зид келиб қолганлигини кўрамиз. Бу ҳол ижтимоий фанлардаги, шу жумладан, педагогикадаги, бир қатор тушунчаларни ўз мазмунини ўзгартиришга ва бир қатор янги тушунчалар ва таълим бериш усуллариининг пайдо бўлишига олиб келди.

Республикамиз ҳудудидаги барча таълим муассасалари таълим-тарбия жараёнининг барча академ гуруҳларидаги самарадорлигини бирдай ошириш учун, ривожланган мамлакатлар таълим амалиётида синовдан ўтган, замонавий педагогик технологиялардан фойдаланиш зарурияти пайдо бўлди.

Ушбу методологик қўланмада берилган фикрларни барча ўқитувчи (педагог)лар яхши ўзлаштириб олиб, амалиётда тинмай қўллаб борсаларгина жамиятимиз маорифчилар олдига қўяётган ижтимоий буюртмани, фахр билан бажара олишга муваффақ бўладилар.

Қимматли китобхонларимизга шунини айтишимиз жоизки, мазкур методологик қўланма келгусида қатор ўқув қўланма ва дарсликлар ёзилишининг дебочасидир. У муаллифларнинг кўп йиллик изланишларининг натижаси бўлишига қарамай, унда хато ва камчиликлар бўлиши табиий ҳол. Шунинг учун қўланмани мутолаа қилиш жараёнида ғализ ёки хато бўлиб кўринган жойлар хусусида, ёки янги фикрлар пайдо бўлса, ўз фикрларингизни бизга ёзиб юборинг. Биз бу фикрларни миннатдорчилик билан қабул қилиб, уларни келгусида яратиладиган китобларимизда эътиборга оламиз. Шу аснода кўпчиликнинг ёрдами билан Ўзбекистоннинг миллий педагогик технологияси яратилади, деган умиддамиз.

Бизнинг манзил: Тошкент шаҳри, 100060, Шаҳрисабз кўч., 42-уй. ОЎМКХТР Маркази.

Тел.: 233-33-48. *e-mail:* bek_t_u@mail.ru.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Азизхўжаева И.И. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. — Т.: ТДПУ, 2003.
2. Беспалько В.П. О возможностях системного подхода в педагогике. «Сов. педагогика», 1989, №7. С. 59—60.
3. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. — М.: «Педагогика», 1989.
4. Голиш А. Замонавий таълим технологиялари. «Халқ таълими», №3, 2000.
5. Зиёмуҳаммадов Б., Абдуллаева Ш. Илғор педагогик технология: назария ва амалиёт. — Т.: «Абу Али ибн Сино», 2001.
6. Зиямухамедова С., Зиямухамедов Б. Новая педагогическая технология. — Т.: «Абу Али ибн Сино», 2002.
7. Зиёмуҳаммадов Б. Педагогик маҳорат асослари. — Т.: «Tib-kitob», 2009.
8. Исмагулова С.К. Технологизация процесса обучения в школе: теория и опыт. — Алматы, «Творческая педагогика», 2003.
9. Йўлдошев Ж.Ф., Усманов. С.А. Педагогик технология асослари. Қўлланма. — Т.: «Ўқитувчи», 2004.
10. Монахов. В.М. Методология педагогической технологии академика В.М.Монахова. — М.: «Михайловка» МЦОП, 1997.
11. «ОТМ таълим жараёнига замонавий педагогик технологиялар ва илғор тажрибаларни жорий этишнинг илмий педагогик асослари» мавзусига бағишланган Республика илмий-амалий конференция материаллари. — Т.: 2008.
12. Очилов М. Янги педагогик технологиялар. — Қарши, «Насаф», 2000.

13. Олий педагогика ўқув юртларининг ўқув жараёни-
га педагогик технологияларни татбиқ этишининг илмий
асослари. Республика илмий-методик конференция
материаллар. — Т.: ТДПУ, 2000.

14. *Пардаев М.Қ.* Иқтисодиётга оид фанларни янги
педагогик технология методларини қўллаб ўқитиш. II.
Услубий қўл. — Самарқанд, 2001.

15. *Попель Г., Голдштейн Б.* Информационные техно-
логии. — М.: 1990.

16. *Сайдахмедов Н.* Педагогик амалиётда янги техно-
логияларни қўллаш намуналари. — Т.: РТМ, 2000.

17. *Сибирская М.П.* Профессиональное обучение: Пе-
дагогические технологии. — Санкт-Петербург, 1996.

18. *Толипов У.Қ., Усмонбоева М.* Педагогик техноло-
гия: назария ва амалиёт. Монография. — Т.: «Фан»,
2005.

19. *Толипов У.Қ., Усмонбоева М.* Педагогик техноло-
гияларнинг татбиқий асослари. — Т.: «Фан», 2006.

МУНДАРИЖА

Кириш	3
-------------	---

I. ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1.1. Педагогик фаолият турлари, йўналтирилган объект ва предмети	8
1.2. Жаҳондаги дидактик тизимлар ва уларнинг шарҳи	13
1.3. Педагогик технологияни таълим амалиётига жорий этишнинг долзарблиги ва билим беришда бу усулнинг ўзига хослиги	18
1.4. Квантлар назарияси ҳамда сиёргетика	22
1.5. Мажмулар назарияси ва ундан келиб чиқувчи объектив борлиққа мажму сифатида ёндашув тамойили	27
1.6. Таълим-тарбия соҳасига мажму ёндашув тамойилини қўллаш	38
1.7. Педагогик жараёни мажму сифатида кўриш	41
1.8. Педагогик технологиянинг қисқача тарихи ва замонавий таърифи	47

II. ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ ТАМОЙИЛЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ИЗОҲЛАРИ

2.1. Мажму ёндашувга доимо амал қилиш тамойили	53
2.2. Ўқув фанини табақаланган модулларга ажратиш тамойили	54
2.3. Берилган билимни талабалар англашлари, хотираларида сақлашлари ва амалиётда қўллашларини бир вақтнинг ўзида олиб борилишнинг таъминлаш тамойили	55
2.4. Мақсадларнинг натижалари феъллар шаклида бўлишнинг тамойили	56
2.5. Таянч тушунчаларни белгилаш тамойили	57
2.6. Назорат саволлари ва талабаларнинг билим ҳамда қўникмаларини баҳолаш тури ва мезонини тузиш тамойили	57
2.7. Ўрта модуллардаги дарсларнинг тури ва тишини аниқлаб олиш тамойили	60
2.8. Ўрта модуллардаги педагогик жараёнларни амалга ошириш усул ва услубларини белгилаб олиш тамойили	64

2.9. Ўрта модулларнинг педагогик жараёниларида фойдаланиладиган ахборот технологиялари ва дидактик материалларнинг қўлланиш ўрнини белгилаш тамойили	70
---	----

III. ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ АСОСИДА «ПЕДАГОГИКА» ФАНИНИ ЎҚИТИШНИНГ ЎЗБЕК МИЛЛИЙ МОДЕЛИ

3.1. Педагогик жараёни таълим технологияси асосида амалга ошириш лойиҳасини тузиш алгоритми	71
3.2. Педагогика ўқув фанининг катта модуллари, улардан қўзланган мақсадлар ва таркибидаги ўрта модуллар сони	72
3.3. Биринчи катта модуль таркибидаги ўрта модуллар номлари ва мақсадлари	73
3.4. Мақсадлар якушида ишлатиладиган феъллар тизими	78
3.5. Биринчи катта модуль таркибида бўлган биринчи ўрта модуль ичидаги кичик модулларнинг мақсадлари ва уларга ажратилган вақт	78
3.6. Биринчи катта модуль таркибида бўлган биринчи ўрта модулнинг кичик модуллари ичидаги таянч тунгунчалар ва улар асосида тузилган назорат саволлари	80
3.7. Биринчи катта модуль таркибидаги биринчи ўрта модулнинг назорат саволлари асосида тузилган тест синон варағи	81
3.8. Биринчи катта модуль таркибидаги биринчи ўрта модулнинг дарс тури ва тиши ҳамда унда қўлланиладиган педагогик усул ва услублар	83
3.9. Биринчи катта модуль таркибидаги биринчи ўрта модулнинг педагогик жараёнида фойдаланиладиган ахборот технологиялари ва дидактик материалларнинг қўлланиш жойлари	83
3.10. Биринчи модуль таркибидаги биринчи ўрта модулнинг мазмуни ва педагогик жараёнининг амалга ошириш ифода этувчи матн	84
3.11. Ўқув фанининг ҳар бир дарсидаги педагогик жараёни замонaviй таълим технологияси асосида амалга оширишнинг Ўзбек миллий модели	95
Хулоса	97
Фойдаланилган адабиётлар	100

*Бўри Зиёмуҳаммадов,
Мамаишариф Тожиев*

ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ – ЗАМОНАВИЙ ЎЗБЕК МИЛЛИЙ МОДЕЛИ

*(Барча турдаги педагогик технологияларни яратиш учун
методологик қўланма)*

Тошкент, «Lider Press», 2009

Муҳаррир	<i>А. Зиёдов</i>
Тех. муҳаррир	<i>Т. Смирнова</i>
Бадний муҳаррир	<i>М. Султонов</i>
ва саҳифаловчи	<i>Ш. Раҳимқориев</i>

Босишга 07.07.2009 да рухсат этилди. Бичими 84×108^{1/32}.
Ҳажми 3,25 физ. б.т. Шартли б.т. 5,46. 20-09 рақамли
шартнома. «Таймс» гарнитураси. Офсет босма усули.
Адади 300 нусха.

«Lider Press» нашриёти, 100052, Тошкент,
Оққўрғон кўчаси, 2-уй.

«Sano-standart» босмахонасида чоп этилди.
Тошкент ш., Широқ кўчаси, 100

3000c